

RAMON DE PENYAFORT I EL PROCEDIMENT INQUISITORIAL CONTRA ELS HERETGES

Sergi Grau Torras
Institut d'Estudis Medievals
Universitat Autònoma de Barcelona

Resum

Ramon de Penyafort va tractar la qüestió de l'heretgia diverses vegades. La seva tasca com a compilador de les decretals de Gregori IX li va permetre establir un procediment adequat al dret, així com modificar i matisar alguns problemes que apareixien en la legislació inquisitorial. En una de les seves obres, la *Summa de paenitentia*, Ramon de Penyafort va definir què és un heretge i va estipular les sancions i els càstigs que havien de rebre els heretges basant-se en la legislació canònica de les decretals. Algunes vegades també va respondre a les consultes sobre la forma de procedir en les reconciliacions. Per primera vegada, l'any 1235 va elaborar unes indicacions sobre el tracte que calia imposar als heretges. Així mateix, la resposta més extensa i amb més transcendència fou el directori o la guia inquisitorial de l'any 1242, on establí una divisió de les diferents categories dels sospitosos d'heretgia i dels col·laboradors dels heretges i va descriure les sentències i les condemnes per a la reconciliació de cada una de les categories. Al llarg de la seva vida, també va participar activament com a confessor i penitenciari del Papa en la reconciliació de nobles i religiosos del seu temps. Ramon de Penyafort sempre va abordar la qüestió de l'heretgia des del dret canònic i la seva aportació fou fonamental per a construir un marc legislatiu per a procedir contra els heretges a Catalunya.

Mots clau: Ramon de Penyafort, heretgia, càtars, valdesos, Inquisició.

RAIMUNDO DE PENYAFORT Y EL PROCEDIMIENTO INQUISITORIAL CONTRA LOS HEREJES

Resumen

Raimundo de Penyafort trató la cuestión de la herejía en varias ocasiones. Su tarea como compilador de las decretales de Gregorio IX le permitió establecer un procedimiento adecuado al derecho, así como modificar y matizar algunos problemas que aparecen en la legislación inquisitorial. En una de sus obras, la *Summa de paenitentia*, Raimundo de Penyafort definió qué es un hereje y estipuló las sanciones y los castigos que debían recibir los herejes en base a la legislación canónica de las decretales. En algunas ocasiones también respondió a las consultas sobre la forma de proceder en las reconciliaciones. Por primera

vez, el año 1235 elaboró unas indicaciones sobre el trato que debía imponerse a los herejes. Así mismo, la respuesta más extensa y de más trascendencia fue el directorio o la guía inquisitorial del año 1242, donde estableció una división de las diferentes categorías de los sospechosos de herejía y de los colaboradores de los herejes y describió las sentencias y las condenas para la reconciliación de cada una de las categorías. A lo largo de su vida, también participó activamente como confesor y penitenciario del Papa en la reconciliación de nobles y religiosos de su tiempo. Raimundo de Penyafort siempre abordó la cuestión de la herejía desde el derecho canónico y su aportación fue fundamental para construir un marco legislativo para proceder contra los herejes en Cataluña.

Palabras clave: Raimundo de Penyafort, herejía, cátaros, valdenses, Inquisición.

RAYMOND OF PENYAFORT AND THE INQUISITORIAL PROCEDURE AGAINST HERETICS

Abstract

Raymond of Penyafort dealt with the problem of heresy on several occasions. His task as a compiler of decretals of Gregory IX allowed him to establish a legal framework founded in the canonical law to proceed against heretics and to modify and clarify certain issues in the field of the inquisitorial law. In one of his works, the *Summa de paenitentia*, Raymond of Penyafort defined who could be called heretic and he stipulated penalties imposed on heretics on the basis of the canonical legislation of the decretals. Sometimes, he also answered some questions on how to proceed in the reconciliations of heretics. The first time he did this was in 1235, when he wrote some indications on the treatment imposed on heretics. Furthermore, the most extensive and important response was the extensive directory, or inquisitorial guide, in 1242, where he established a division of categories of suspects and collaborators of heresy and described the sentences and the formulas for reconciliation of each category. He also participated actively as a confessor and penitentiary of the Pope regarding the reconciliation of some religious men and nobles of his time. Raymond of Penyafort always dealt with heresy from the canon law and his contribution was fundamental in building a legal framework to proceed against heretics in Catalonia.

Keywords: Raymond of Penyafort, heresy, Cathars, Waldesians, Inquisition.

RAYMOND DE PENYAFORT ET LA PROCÉDURE INQUISITOIRE CONTRE LES HÉRÉTIQUES

Résumé

Raymond de Penyafort a abordé plusieurs fois la question de l'hérésie. En effet, son travail en tant que compilateur des décrétales de Grégoire IX lui a permis d'établir une procédure appropriée au droit mais aussi de modifier et de clarifier certaines questions apparues dans la législation inquisitoire. Dans son ouvrage *Summa de paenitentia*, Raymond de Penyafort définissait ce qu'était un hérétique et prévoyait des sanctions et des peines pour les hérétiques sur la base de la législation canonique des décrétales. Parfois, il répondait aussi à des questions sur la façon de procéder dans les réconciliations des hérétiques. La première fois eut lieu en 1235 quand il élabora les premières directives sur le traitement qui devait être infligé aux hérétiques. Également, la réponse la plus importante et la plus développée fut le directoire ou guide inquisitoire de 1242, où il établissait une division des différentes catégories des suspects d'hérésie et de leurs collaborateurs et décrivait aussi les sentences et les condamnations pour la réconciliation de chaque catégorie. Tout au long de sa vie, il a également participé activement en tant que confesseur et pénitentiaire du Pape dans la réconciliation des nobles et des hommes religieux de son temps. De plus, Raymond de Penyafort abordait toujours la question de l'hérésie dans le cadre du droit canonique et sa contribution fut fondamentale pour construire un cadre juridique afin de procéder contre les hérétiques en Catalogne.

Mots clés : Raymond de Penyafort, hérésie, cathares, vaudois, Inquisition.

1. INTRODUCCIÓ

Ramon de Penyafort fou una de les figures religioses més destacades del segle XIII i va tenir un paper destacat en molts dels esdeveniments del seu temps.¹ També va ser autor d'una important producció escrita i algunes de les seves obres

1. Miquel BATLLORI, *Història político-religiosa: La intervenció de Sant Ramon de Penyafort*, València, Tres i Quatre, 1993, «Obra completa», núm. 1, p. 19-34. A títol general, vegeu sobre la vida de Ramon de Penyafort: Ferran VALLS I TABERNER, *San Ramón de Penyafort*, Barcelona, Labor, 1936; Pedro RIBES, «San Ramón de Penyafort y los estudios eclesiásticos», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 48 (1975), p. 85-142; Josep Maria MAS, *Ramon de Penyafort*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2000; Carlo LONGO (ed.), *Magister Raimundus: Atti del Convegno per il IV Centenario della Canonizzazione di San Raimondo de Penyafort (1601-2001), Roma 2-4 Aprile 2001*, Roma, Istituto Storico Domenicano, 2002. S'han conservat dues biografies del segle XIV; sobre aquesta qüestió, vegeu Josep Maria COLL, «La crónica de Fr. Pedro Marsili y la "vita anonymi" de S. Ramón de Penyafort», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 22 (1949), p. 21-50.

van gaudir d'una gran difusió durant l'època i en els segles posteriors.² La seva formació jurídica li va donar un gran renom, sobretot quan a partir del 1230 es va desplaçar a Roma per encàrrec del papa Gregori IX per a dur a terme una de les seves obres amb més repercussió: la compilació de les decretals sota el títol *Decretalium Gregorii IX compilatio* o *Liber extra*, del 1234. La seva tasca com a compilador de les decretals li va permetre modificar i matisar determinats problemes que apareixien en la legislació de l'àmbit inquisitorial per tal de definir un marc legislatiu adequat al dret. Aquesta compilació va tenir pervivència com a codi jurídic canònic fins al 1918.³

Ramon de Penyafort va estudiar dret a Barcelona i posteriorment a la prestigiosa Universitat de Bolonya, on també va exercir la docència durant un breu període de temps (1218-1221). Durant aquesta etapa va escriure la *Summa iuris canonici*, un compendi de dret canònic destinat als seus alumnes que mai no va arribar a completar.⁴ També va escriure glosses al *Decretum* de Gracià i a la quarta compilació de decretals, coneguda com *Compilatio quarta*, de Johannes Teutonicus. Durant la seva estada a Roma també va ser nomenat penitenciari del Papa, un càrrec que li va permetre procedir en els assumptes de consciència més delicats i en l'administració d'indulgències. En aquest domini, Ramon de Penyafort va tenir una gran activitat i va participar en el procés d'absolució d'alguns acusats d'heretgia. Quan va tornar, va ingressar a l'orde dels Predicadors de Barcelona i va elaborar la primera versió de la *Summa de paenitentia*, un manual destinat a la formació de clergues que va tenir una gran difusió.⁵ També es va dedicar a la predicació i la conversió de musulmans i jueus; la seva aportació a l'impuls dels *studia* de llengua hebrea i àrab fou molt important, i per iniciativa seva es va fundar l'escola de missioners de Tunis.⁶

2. A més, Ramon de Penyafort és autor de diversos tractats jurídics de menor importància escrits fora de l'àmbit de les escoles o facultats jurídiques. Sobre la projecció de l'obra jurídica, vegeu Antonio GARCÍA GARCÍA, «Valor y proyección histórica de la obra jurídica de S. Raimundo de Peñafort», *Revista Española de Derecho Canónico*, núm. 18 (1963), p. 233-251.

3. Stephan KUTTNER, «Raymond of Peñafort as editor: the "decretales" and "constitutiones" of Gregory IX», *Bulletin of Medieval Canon Law*, núm. 12 (1982), p. 65-80.

4. Stephan KUTTNER, «The Barcelona Edition of St. Raymond's first treatise of canon law», *Seminar*, núm. 1 (1950), p. 52-67.

5. Sobre aquesta etapa, vegeu Ferran VALLS I TABERNER, *San Ramón de Penyafort*, p. 9-17; José RIUS SERRA, «San Raimundo de Peñafort ¿fue canónigo de Barcelona?», *Analecta Sacra Tarracoenensia*, núm. 20 (1947), p. 251-253; Josep BAUCCELLS, «Documentación inédita de San Ramón de Penyafort y cuestiones relativas al supuesto canonicato barcelonés», *Escritos del Vedat*, núm. 7 (1977), p. 69-96; Pierre MANDONNET, «La carrière scolaire de saint Raymond de Pennafort», *Analecta Ordinis Praedicatorum*, núm. 28 (1920), p. 277-280.

6. Àngel CORTABARRÍA, «San Ramón de Penyafort y las escuelas dominicanas de lenguas»,

Ramon de Penyafort va abordar la qüestió de l'heretgia diverses vegades, sempre des dels àmbits jurídic i penitencial. En la *Summa de paenitentia*, el dominic va definir qui podia ser anomenat *heretge* i va descriure les sancions i el procediment inquisitorial basant-se en la legislació canònica vigent. Reiterades vegades també va oferir el seu consell a l'arquebisbe i els bisbes catalans sobre el mode de procedir contra els heretges. Aquestes consultes el van portar a resoldre dubtes i qüestions legals sobre el procediment que s'havia de seguir contra els heretges. La primera vegada va ser l'any 1235, quan Ramon de Penyafort escrivia a l'arquebisbe de Tarragona sobre la reconciliació dels heretges en un moment en què tot just s'iniciava el procediment inquisitorial a Catalunya a través de butlles papals i cànons civils i eclesiàstics. Al voltant de l'any 1238, aquesta vegada des de Barcelona, Ramon de Penyafort va escriure una nova carta per a respondre la consulta plantejada pel bisbe d'Urgell en relació amb aquesta mateixa qüestió.

Uns anys després, el 1242, Ramon de Penyafort va elaborar el primer directori o guia inquisitorial, on va establir i definir diferents categories d'heretges i va estipular la seva reconciliació a través de fórmules de sentència i de jurament. Aquesta guia és molt més extensa que el text del 1235 i s'estructura de forma diferent. El text té una gran importància perquè és el primer manual on s'estipula una divisió de les diferents categories dels sospitosos d'heretgia i dels col·laboradors dels heretges i s'estableixen les sancions pertinents, que variaven per a cada categoria en funció de la responsabilitat de l'inculpat en l'heretgia. Ramon de Penyafort va tornar a aconsellar l'arquebisbe sobre el mode d'actuar contra els heretges cap al 1255. En aquest moment, el dominic va respondre a una nova consulta plantejada per l'arquebisbe en un moment en què la seu vacant de la diòcesi d'Urgell comportava un problema de competències i legitimitat de les actuacions inquisitorials dutes a terme en aquesta diòcesi.

La seva aportació en aquest àmbit és, doncs, remarcable. En el conjunt dels seus escrits trobem un apropament al problema de l'heretgia des de l'àmbit jurídic, més concretament amb una important aportació de les decretals de Gregori IX. La seva tasca va esdevenir una aportació fonamental a la definició d'un marc legislatiu inquisitorial per a procedir contra els heretges. L'objectiu d'aquest arti-

Escritos del Vedat, núm. 7 (1977), p. 125-154; John TOLAN, «Taking Gratian to Africa: Raymond de Penyafort's legal advice to the Dominicans and Franciscans in Tunis», a Adnan A. HUSAIN i K. FLEMING (ed.), *A Faithful Sea: The Religious Cultures of the Mediterranean, 1200-1700*, Oxford, One World, 2007, p. 47-63; Xavier BASTIDA, «Les missions i la llibertat de la fe en Sant Ramon de Penyafort», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 81 (2008), p. 19-80; John TOLAN, «Marchands, mercenaires et captifs: le statut légal des chrétiens latins en terre d'islam selon le juriste canonique Ramon de Penyafort (XIIIe siècle)», a Stéphane BOISSELLIER, François CLÉMENT i John TOLAN (ed.), *Minorités et régulations sociales en Méditerranée médiévale: actes du colloque réuni du 7 au 9 juin 2007 à l'Abbaye royale de Fontevraud*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 2010, p. 223-236.

cle és fer una anàlisi del tractament de l'heretgia en tota la producció escrita de Ramon de Penyafort i valorar la seva aportació en aquest àmbit.

2. L'HERETGIA EN LA *SUMMA DE PAENITENTIA*

Una de les obres de Ramon de Penyafort que va tenir més difusió fou la *Summa de paenitentia*, una obra penitencial dedicada a la formació dels clergues.⁷ La primera versió fou escrita entre els anys 1222 i 1229, molt probablement a Barcelona. Entre el 1234 i el 1236, després de la seva estada a Roma i de finalitzar la recopilació de les decretals, va fer-ne una revisió i hi va incloure la *Summa de matrimonio* com una quarta part, tot i que aquesta part també va circular en forma manuscrita com un tractat autònom.

En la *Summa de paenitentia* Ramon de Penyafort aborda la qüestió de l'heretgia en el títol cinquè del primer llibre. La legislació que forneix aquesta part està extreta del *Decretum* de Gracià (ca. 1140), que conforma la primera part de les sis obres jurídiques que constitueixen el *Corpus iuris canonici* i tracta la qüestió de l'heretgia en les causes 23 i 24 basant-se en el dret romà, però també la tracta de forma puntual en altres causes.⁸ Ramon de Penyafort també utilitza en reiterades ocasions les decretals posteriors al *Decretum* que regulen la legislació vigent en matèria d'heretgia.⁹ De totes aquestes destaquen la decretal *Ad abolendam*,

7. La *Summa de paenitentia et de matrimonio*, coneguda també com a *Summa casuum* o *Summa de casibus conscientiae*. Vegeu una edició crítica del tractat a Xaverio OCHOA i Aloisio DíEZ (ed.), *Raimundo de Peñafort, Summa de Paenitentia*, Roma, Universa Bibliotheca Iuris, 1976. Vegeu la traducció d'alguns capítols al català a Ramon de PENYAFORT, *Summa de penitència, cartes i documents*, introducció de Llorenç Galmés i traducció de Jaume Fàbregas, Barcelona, Proa, 1999, p. 47-128. Sobre la *Summa*, vegeu Amédée TEETAERT, «La "Summa de paenitentia" de S. Raymond de Penyafort», *Ephemerides theologicae Lovanienses*, núm. 5 (1928), p. 49-72; Amédée TEETAERT, «La Doctrine pénitentielle de Saint Raymond de Penyafort», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 4 (1928), p. 121-182; Stephan KUTTNER, «Zur Entstehungsgeschichte der *Summa de casibus paenitentiae* des hl. Raymund von Penyafort», *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, núm. 39 (1953), p. 419-434. Sobre les doctrines penitencials d'aquest període, vegeu Amédée TEETAERT, *La confession aux laïques dans l'Église latine depuis le VIIIème jusqu'au XIVème siècle*, Bruges, Beyaert, 1926; Josep PERARNAU, «Tractats catalans "De paenitentia", de sant Ramon de Penyafort (1229) al bisbe de la Seu d'Urgell, Guillem Arnau de Patau (1364). Amb edició de textos inèdits», *Escritos del Vedat*, núm. 7 (1977), p. 259-298.

8. GRACIÀ, *Decretum*, editat per Émil Albert FRIEDBERG i Aemilius Ludwig RICHTER, *Corpus iuris canonici*, vol. 1, Leipzig, Bernhard Tauchnitz, 1879-1881 (reimpr.: Graz, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, 1959), col. 889-1006, causes 23 i 24.

9. Sobre aquesta qüestió, vegeu Henri MAISONNEUVE, *Études sur les origines de l'Inquisition*, París, J. Vrin, 1960, p. 283-286.

promulgada el 4 de novembre de 1184 pel papa Luci III en el Concili de Verona,¹⁰ la *Vergentis in senium*, promulgada per Innocenci III el 1199,¹¹ i l'*Excommunicamus* de Gregori IX, del febrer del 1231.¹²

Per a començar, Ramon de Penyafort es proposa mirar de quantes maneres hom pot ser anomenat *heretge*, quina pena mereix aquest i com ha de ser rebut el qui torna de l'heretgia.

De quatre maneres s'anomena *heretge*. Es diu heretge el qui erra en la fe, segons defineix Agustí: «és heretge el qui estableix o segueix una falsa opinió sobre la fe; són heresiàrques els qui estableixen una heretgia, com Ari i Sabel·lí; la segueixen aquells qui els imiten, com els arrians i els sabel·lians». També, com diu Jeroni, pot ser anomenat *heretge* «aquell qui, encara que no s'hagi apartat de l'Església, entén l'Esriptura de forma diferent de la que demana el sentit que l'Esperit Sant ha inspirat». També es diu *heretge* el qui s'allunya dels sacraments de l'Església o de la comunió dels fidels, com és l'excomunicat. S'anomena també *heretge* el pervertidor dels sacraments, com el simoniàc que ven o compra els sacraments. Aquí, però, procedim segons el primer significat.¹³

10. *Ad abolendam* (X 5.7.9), editada a *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 780-782. Sobre aquesta decretal, vegeu Henri MAISONNEUVE, *Études sur les origines*, p. 151-158; Peter D. DIEHL, «Ad abolendam» (X 5.7.9) and imperial legislation against heresy», *Bulletin of Medieval Canon Law*, núm. 19 (1989), p. 1-12.

11. *Vergentis in senium* (X 5.7.10), editada a *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 782-783. Sobre aquesta decretal, vegeu Othmar HAGENEDER, «Studien zur Dekretale "Vergentis" (X. V, 7, 10)», *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung*, núm. 49 (1963), p. 138-173; Walter ULLMANN, «The significance of Innocent III's decretal "Vergentis"», a *Études d'histoire du droit canonique dédiées à Gabriel Le Bras*, vol. 1, París, Sirey, 1965, p. 729-741; Lothar KOLMER, «Christus als beleidigte Majestät. Von der *Lex Quisquis* (397) bis zur Dekretale *Vergentis* (1199)», a Hubert MORDEK (ed.), *Papstum, Kirche und Recht im Mittelalter. Festschrift für Horst Fuhrmann zum 65. Geburtstag*, Tübingen, Niemeyer, 1991, p. 1-13; Marco MESCHINI, «Validità, novità e carattere dell decretale *Vergentis in senium* (Reg. II,1) di Innocenzo III (25 marzo 1199)», *Bulletin of Medieval Canon Law*, núm. 25 (2002-2003), p. 94-113; Helmut G. WALTHER, «Innocenz III und die Bekämpfung der Ketzter im Kirchenstaat: ein Beitrag zur Wirkungsgeschichte von "Vergentis in senium"», a Enno BÜNZ, Stefan TEBRUCK i Hans G. WALTHER (ed.), *Religiöse Bewegungen im Mittelalter. Festschrift für Matthias Werner*, Colònia, Böhlau, 2007, p. 723-735.

12. *Excommunicamus* (X 5.7.15), editada a *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 789 (només inclou el primer fragment de la decretal). Vegeu la versió completa del text a Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 1, París, A. Fontemoing, 1896-1955, col. 351-352, doc. 539.

13. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 1: «Quattuor modis dicitur haereticus. Dicitur enim haereticus errans a fide; unde sic definitur ab Agustino: "haereticus est qui falsam de fide opinionem vel gignit vel sequitur; gignit ut haeresiarcha, puta Arrius, Sabellius; sequitur ut qui haeresiarcham imitatur, velut arriani et sabellani". Item, ut ait Hieronymus, haereticus potest appellari, "licet ab Ecclesia non recessit, qui aliter intellegit Scripturam quam sensus Spiritus Sancti flagitat, a quo scripta est". Item dicitur haereticus, a sacramentis Ecclesiae vel comunione fide-

La definició de Ramon de Penyafort tracta la falsa opinió sobre la fe d'Agustí i Jeroni que recull Gracià en el *Decretum*.¹⁴ Tanmateix, la descripció de les quatre maneres de nomenar l'heretge està extreta de la *Summa decretalium*, de Bernardo di Pavia (1191-1198), de forma gairebé literal.¹⁵ A continuació, el dominic procedeix a descriure els càstigs; l'heretge és castigat amb l'excomunió, la deposició, la confiscació dels béns i la persecució militar.¹⁶ Aquí també es constata la influència de la *Summa* de Bernardo di Pavia, amb la mateixa seqüència de càstigs, tot i que Ramon de Penyafort exposa cadascuna d'aquestes qüestions més extensament:¹⁷ l'heretge és castigat amb l'excomunió pel dret de l'excomunió major, mitjançant la qual l'acusat és separat de la comunitat dels fidels amb la privació activa dels sagraments i sufragis comuns;¹⁸ la deposició, que comporta la deposició de la dignitat tant si és clergue com si és laic,¹⁹ i la confiscació, perquè tots els béns dels clergues i laics subjectes a la jurisdicció temporal de l'Església han de ser confiscats per l'Església, mentre que els béns dels laics han d'anar als prínceps.²⁰ Ramon de Penyafort també destaca la persecució militar en el cas que no es pugui fer

lium divisus, ut est excommunicatus. Dicitur etiam haereticus perversor sacramentorum, ut simoniacus qui vendit vel emit ecclesiastica sacramenta. Hic vero procedemus iuxta primam significationem».

14. Concretament la *causa* 24, *quaestio* 3, cànon (c.) 27, *Unde dicatur heresis?*, i c. 28, *Qui proprie dicantur heretici*, del *Decretum* de Gracià, editat a *Corpus iuris canonici*, vol. 1, col. 997-998.

15. Bernardi PAPIENSIS [Bernardo di PAVIA], *Summa decretalium*, Ratisbona, Apud G. Iosephum Manz, 1860, p. 213: «Quatuor modis dicitur haereticus. Dicitur enim haereticus errans a fide, unde sic diffinitur: haereticus est, qui falsam de fide opinionem gignit vel sequitur; gignit, ut haeresiarcha, ut Arrius, Sabellius; sequitur, ut qui haeresiarcham imitatur, velut Arriani et Sabelliani, ut C. XXIV. qu. 3 *Haereticus est* (c. 28). Item dicitur haereticus perversus expositor sacramentum scripturarum, ut C. XXIV. qu. 3 *Haeresis* (c. 27); dicitur haereticus a sacramentis ecclesiae divisus, ut est excommunicatus, ut C. IV. qu. 1 *Quid autem* (c. 2); praetera dicitur haereticus perversor sacramentorum, sicut ille, qui ecclesiastica vendit vel emit sacramenta, ut simoniacus, ut C. I. qu. 1 *Quisvis per pecuniam* (c. 5). Hic vero accipitur haereticus in prima significatione, scil. de eo, qui errat in articulis fidei».

16. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 2: «Puniatur haereticus excommunicatione, depositione, rerum ablatione, et militari persecutione».

17. Bernardo di PAVIA, *Summa decretalium*, p. 213-214: «Punitur autem haereticus excommunicatione, depositione, rerum ablatione et militari persecutione».

18. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 2: «Excommunicatione, quia hodie omnis haereticus, sive occultus sive manifestus, est ipso iure excommunicatus maiori excommunicatione».

19. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 2: «Depositione, quia indistincte sive sit clericus sive laicus, Papa, vel Imperator, vel quilibet inferior, debet deponi ab omne dignitate».

20. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 2: «Rerum ablatione, quia omnia bona illorum debent confiscari Ecclesiae, cui deserviebant, si erant clerici; idem, si erant laici Ecclesiae temporali iurisdictioni subiecti; aliorum vero laicorum bona principibus».

altrament, car els heretges retenen els béns injustament, ja que, segons ho proven Isidor i Agustí, els heretges no els poden posseir amb cap dret.²¹

A continuació, Ramon de Penyafort afronta les sancions i els càstigs. Poden, doncs, els catòlics expropiar els béns dels heretges per la pròpia autoritat? El dominic respon que sí, perquè sembla que l'Església els dóna autoritat general per a exterminar-los.²² Però què s'ha de fer si després es converteixen a la fe? Se'ls han de restituir les coses preses? Ramon de Penyafort respon que ningú no està obligat a fer-ho, si no és que es vol compadir gratuïtament; pel que fa als fills, s'han de mantenir els seus béns. En aquest punt, Ramon de Penyafort aborda una qüestió delicada sobre l'herència que Innocenci III va estipular en la decretal *Vergentis*, segons la qual els fills ortodoxos han de ser privats dels béns paternals expropiats per causa d'un delictes d'heretgia. La decretal ordena que en les terres sotmeses a la jurisdicció temporal de l'Església, els béns dels heretges siguin confiscats i en la resta dels països es faci el mateix per part dels poders i prínceps seculars. En relació amb l'herència, la decretal estipula que si als culpables del delictes de *laesae maiestatis*, castigats segons les penes legals amb la mort, se'ls confisquen els béns, i es perdona la vida als seus fills per pura misericòrdia, aquests han de ser separats de l'Església per sentència eclesiàstica i han de ser desposseïts dels béns temporals, perquè es molt més greu delinquir contra la majestat eterna que contra la temporal. I aquest càstig no s'ha d'ometre amb el pretext aparent de misericòrdia cap als fills dels que han perdut els béns, encara que aquests segueixin la veritable fe, ja que moltes vegades, segons el judici diví, també els fills sofreixen en allò temporal pels pares, i alguna vegada i d'acord amb les penes canòniques, el càstig recau no només sobre els autors dels crims, sinó també sobre la seva descendència.²³ Ramon de Penyafort, en canvi, estipula en la *Summa de paenitentia* tres tipus de delictes en què el fill queda exclòs del càstig i es deixa, altrament, que els béns dels condemnats tornin regularment als hereus: quan el pare és condemnat com a heretge per-

21. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 2: «Militari persecutione, quia si aliter non potest fieri, manu armata et militari sunt ab eis bona omnia, quae iniuste occupata detinent, auferenda; nam, sicut probant Isidorus et alii sancti et praecipue Augustinus, nullo iure possunt possidere».

22. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 3: «Sed, numquid viri catholici auctoritate propria possunt eos spoliare? Videtur quod sic. Ecclesia enim videtur eis dare generalem auctoritatem ut exterminent eos».

23. *Vergentis*: «Quum enim secundum legitimas sanctiones, reis laesae maiestatis punitis capite, bona confiscantur eorum, filiis suis vita solummodo ex misericordia conservata [...] Nec huiusmodi severitatis censuram orthodoxorum etiam exheredati filiorum quasi cuiusdam miserationis praetextu debet ullatenus impedire, quum in multis casibus etiam secundum divinum iudicium filii pro patribus temporaliter puniantur, et iuxta canonicas sanctiones quandoque feratur ultio non solum in auctores scelerum, sed etiam in progeniem damnatorum» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 783).

què públicament predica contra la fe catòlica o defensa l'error; també pel crim de lesa majestat i de simonia, i també per haver matat un clergue.²⁴ D'aquesta manera, Ramon de Penyafort redueix a només tres casos la privació dels béns als fills dels heretges, amb la qual cosa aporta un matís prou important sobre aquesta qüestió.

A continuació, Ramon de Penyafort aborda la qüestió dels qui donen suport als heretges. Els qui creuen, reben, defensen o afavoreixen l'heretgia, queden excomunicats tant si són clergues com si són laics.²⁵ També estipula, seguint la legislació vigent, que si un laic que ha estat marcat per l'Església amb l'excomunió no satisfà la compensació en el període d'un any, des d'aleshores es considera *ipso iure* un infame i no pot exercir cap ofici legítim (si ho fes no tindria valor), no pot emetre testament ni rebre res en herència, ni tampoc pot ser elegit o pot elegir per a algun ofici o dignitat.²⁶

La decretal *Vergentis* també estipula que ningú pot acollir els heretges ni defensar-los, afavorir-los o donar-los suport, i estableix fermament que si algú s'atreveix a fer alguna d'aquestes coses —a no ser que, avisat per primera i segona vegades, decideixi rectificar el seu atreviment—, es convertirà *ipso iure* en infame i no se l'admetrà en oficis públics ni governs de les ciutats, ni tampoc podrà prendre part en les eleccions per a aquests càrrecs, o prestar testimoni, dictar testament o accedir a la successió hereditària.²⁷ Aquestes mesures van ser implementades en el Concili IV del Laterà, del 1215. El Concili estipula que incorren en excomunió els

24. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 4: «Unde nota quod in tribus criminibus filii excluduntur ab hereditate paterna, scilicet, in crimine haeresis, quod videtur intellegendo cum pater publice praedicat contra fidem catholicam, vel publice confitetur, vel defendit errorem, vel coram praelato suo convictus est, vel confessus aut sententialiter condemnatus haeresi. Item in crimine laesae maiestatis et, secundum quosdam, simoniae, quia et parificantur. Item in interfectore clericis qui privatur omni beneficio ecclesiastico. Alias regulariter bona damnatorum devolvuntur ad heredes».

25. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 6: «Credentes, receptores, defensores et fautores eorum sunt ipso iure excommunicati maioris excommunicatione».

26. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 6: «Item laicus si, postquam fuerit ab Ecclesia excommunicatione notatus, non satisfecerit infra annum, ex tunc ipso iure est factus infamis, nec potest exercere aliquod legitimum officium, et si fecerit, non valebit quidquid per ipsum dictum vel factum fuerit. Nec potest facere testamentum, nec ex testamento alterius aliquid capere, nec eligi, nec eligere ad officium vel dignitatem».

27. *Vergentis*: «Ne quis haereticos receptare quomodolibet vel defensare, aut ipsis favere vel credere quoquo modo praesumat, praesenti decreto firmiter statuente, ut, si quis aliquid horum facere praesumpserit, nisi primo secundove commonitus a sua super hoc curaverit praesumptione cessare, ipso iure sit factus infamis, nec ad publica officia vel consilia civitatum, nec ad eligendos aliquos ad huiusmodi, nec ad testimonium admittatur. Sit etiam intestabilis, nec ad hereditatis successionem accedat» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 782).

afavoridors, encobridors, defensors i fautors dels heretges, i estableix que si després d'haver imposat l'excomunió hom deixa passar un any sense donar la satisfacció, a partir de llavors incorrerà *ipso iure* en infàmia i no se l'admetrà en els oficis públics, els governs municipals i les eleccions per a aquests càrrecs, tampoc no podrà prestar testimoni i quedarà inhabilitat per a rebre testament o accedir a la successió hereditària.²⁸ Finalment, la decretal *Excommunicamus*, del 1231, estipula que si algun dels detinguts refusa complir la penitència adequada, serà reclòs a presó perpetua, i els qui afavoreixin els seus errors seran jutjats així mateix com a heretges. De la mateixa manera, decreta que incorren en sentència d'excomunió els encobridors, defensors i col·laboradors d'heretges, i ordena que si després que algun d'aquests sigui públicament excomunicat, no posa fi a la seva conducta, es convertirà en infame *ipso iure*, amb les mateixes penes que estableixen les decretals precedents.²⁹

A continuació, Ramon de Penyafort estableix que el clergue que doni els sacraments a aquests depravats ha de ser privat del seu ofici.³⁰ També remarca que els arquebisbes i els bisbes que siguin negligents i irresoluts a extirpar de la seva diòcesi la perversió herètica, han de ser destituïts de l'ofici episcopal.³¹ Així, doncs, de tot això es pot deduir que un jutge, o bé el poder secular, pot no només ser excomunicat, sinó també depositat per la seva pròpia heretgia, així com també per la seva negligència a extirpar-la.³²

28. *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 788, par. 5: «Credentes praetera, receptatores, defensores et fautores haereticorum excommunicationi decernimus subiacere, firmiter statuentes, ut, postquam quis talium fuerit excommunicatione notatus, si satisfacere contempserit infra annum, ex tunc ipso iure sit factus infamis, nec ad publica officia seu consilia, nec ad eligendos aliquos ad huiusmodi, nec ad testimonium admittatur. Sit etiam intestabilis, ut nec testandi liberam habeat facultatem nec ad hereditatis successionem accedat».

29. *Excommunicamus*: «Si qui autem de praedictis, postquam fuerint deprehensi, redire noluerint ad agendam condignam penitentiam, in perpetuo carcere detrudantur. Credentes autem eorum erroribus hereticos similiter iudicamus. Item receptatores, defensores et fautores hereticorum excommunicationis sententiae decernimus subiacere, firmiter statuentes ut, si postquam quilibet talium fuerit excommunicatione notatus, a sua super hoc non cessaverit presumptione cessare, ipso iure sit factus infamis» (Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, col. 351).

30. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 6: «Si vero clericus, ab omni beneficio et officio suspendatur».

31. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 6: «Archiepiscopi in super et Episcopi, qui circa extirpandam de sua diocesi haeticam pravitatem reglegentes fuerint et remissi, cum id certis patebit indiciis, ab episcopali officio deponantur».

32. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 7: «Ex praemissis, inter alia, collige notabiliter quod iudex vel potestas saecularis, no solum propter haeresim suam sed etiam propter negligentiam circa haeresim extirpandam, potest non solum excommunicari sed etiam deponi».

Una vegada establerta la responsabilitat dels clergues i dels laics en la persecució de l'heretgia, Ramon de Penyafort aborda la qüestió de la reconciliació.³³ Els qui són reconciliats i tornen de l'heretgia han de ser rebuts segons el criteri del bisbe del lloc, i han d'abjurar de l'error i prometre i afirmar, fins i tot per escrit, que s'atindran fermament a la fe catòlica.³⁴ Però en el cas que, després de l'abjuració de l'error, es descobreixi que han tornat a l'heretgia, llavors han de ser lliurats a un judici civil sense cap audiència, i en aquest cas ja no podran recuperar els béns tot i que se'ls puguin atorgar els sagraments.³⁵ Aquesta qüestió apareix directament en la decretal *Ad abolendam* i en la *Vergentis*. La decretal *Ad abolendam* estipula que els qui després d'abjurar del seu error siguin convictes de recaure en l'heretgia que van abjurar, han de ser entregats a la jurisdicció secular sense necessitat de cap audiència judicial.³⁶ Així, doncs, els heretges reincidents han de ser lliurats al poder civil per a ser jutjats i se'ls aplicarà la pena de mort a la foguera.

El dominic també adverteix que no es pot discutir amb els heretges públicament, ja que no es pot fer sense perill car ells no busquen res més que acusar els catòlics.³⁷ Per aquesta raó, el clergue no ha de discutir públicament contra l'heretge, sinó que l'ha d'eludir. Tanmateix, tampoc no és prudent deixar-lo sense resposta, sobretot a causa dels oients, no fos cas que per penúria fugissin del debat.³⁸ Ramon de Penyafort eludeix el debat públic amb els heretges i estipula la posició del clergue en relació amb aquesta situació. També afirma que si algú erra en la fe,

33. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 8: «Redeuntes ab haeresi debent recipi hoc modo».

34. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 8: «Quod arbitrium episcopi regionis, abiurent errorem, et promittant, et firment, etiam per scripturam, quod tenebunt firmiter ad mandatum Ecclesiae fidem catholicam».

35. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 8: «Saeculari iudicio sunt, sine ulla penitus audientia, relinquendi [...] Utique quoad fidem et sacramenta; sed quoad bona recuperanda, non debent audiri».

36. *Ad abolendam*: «Illos quoque, qui post abiurationem erroris, vel, postquam se, ut diximus, proprii antistitis examinatione purgaverint, deprehensi fuerint in abiuratum haeresim recidisse, saeculari iudicio sine ulla penitus audientia decernimus reliquendos, bonis damnatorum clericorum ecclesiis, quibus deserviebant, secundum sanctiones legitimas applicandis» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 781).

37. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 10: «In summa, nota quod dubius in fide, infidelis est, nec eis omnino est credendum qui fidem veritatis».

38. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 10: «Tunc prudenter debemus eum eludere, nam nihil omnino respondere, auditorum causa, utile non videtur, ne forte existiment nos responsionis penuria declinare certamen, et fides eorum laedatur, non intellegentium propositum nostrum. Disputare ergo cum haereticis coram populo, vix potest esse sine periculo, cum tales non intendant ad aliud, nisi ut reprehendant et possint rumpere tunicam Domini».

potser induït pels pares o per algú altre, i busca amb cauta sol·licitud la veritat, disposat a corregir-se quan la trobi, com afirma Agustí, aquest no ha de ser comptat entre els heretges.³⁹

En la *Summa de paenitentia*, Ramon de Penyafort també dedica un capítol al procediment inquisitorial contra els infamats.⁴⁰ Aquí també es fonamenta en diverses decretals entre les quals destaquen la *Licet heli*, del 1199, i la *Qualiter et quando*, promulgada el 1206 i confirmada pel Concili IV del Laterà el 1215, que Ramon de Penyafort parafraseja més d'una vegada.⁴¹ Aquesta butlla defineix el com i el quan del procés inquisitorial i el seu objectiu era establir les normes generals per a dur a terme una investigació quan la fama tingués certa rellevància per a fer-ho sota un procediment que s'ajustés al dret. El Concili IV del Laterà va destacar la necessitat d'establir un procés inquisitorial per a castigar i corregir els crims contra l'Església i sota aquests paràmetres estipulà que davant de qualsevol ofensa de fe s'havia d'iniciar una investigació per a trobar la veritat.⁴² També establia el procediment per a fer-ho, que es basava en l'acusació, la denúncia i la investigació d'acord amb les normes del procediment legal.

3. LA COMPILACIÓ DE LES DECRETALS I ELS PRIMERS CONSELLS EN MATÈRIA D'HERETGIA (1230-1238)

El 1230 Ramon de Penyafort va viatjar a Roma per encàrrec del papa Gregori IX per tal de dur a terme la compilació de les decretals coneguda com a *Decretalium Gregorii IX compilatio* o *Liber Extra*. Aquesta obra, finalitzada l'any 1234, recopila gairebé dues-centes decretals en cinc llibres i cent vuitanta-cinc títols que l'Església havia promulgat fins llavors. A més, Ramon de Penyafort va dur a terme una tasca d'edició en què va modificar i va afegir material a

39. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 1, cap. 5, par. 10: «Si tamen aliquis errat in fide, seductus forte a parentibus vel etiam ab aliis, quaerit autem cauta sollicitudine veritatem, paratus corrigi cum invenerit, nequaquam, sicut ait Augustinus, est inter haereticos deputandus».

40. Ramon de PENYAFORT, *Summa de paenitentia*, llibre 3, cap. 31, «De inquisitionibus et purgationibus».

41. *Licet Heli* (X 5.3.31), editada a *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 760-761; *Qualiter et quando* (X 5.1.17 i X 5.1.24), editada a *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 738-739 i 745-747. Sobre aquesta qüestió, vegeu Giovanni MINNUCCI, «Istituti di diritto processuale nella "Summa de poenitentia et de matrimonio" di san Raimondo di Penyafort», a Carlo LONGO, *Magister Raimundus*, p. 87-109.

42. Giovanni Domenico MANSI, *Sacrorum conciliorum nova amplissima collectio*, Florència i Venècia, Zatta, 1758-1798, vol. 22, col. 986-990, cap. 3, «De Hereticis», i col. 994-995, cap. 8, «De inquisitionibus».

través d'una important aportació bíblica, conciliar i patristica.⁴³ A partir de llavors, aquesta obra va ser la compilació que va regir les escoles de dret canònic i els judicis eclesiàstics.

La part dedicada a l'heretgia es troba en el títol setè del llibre cinquè.⁴⁴ La posició de Ramon de Penyaafort en relació amb l'heretgia va ser més moderada que la d'altres decretistes i juristes. L'historiador Othmar Hageneder ha posat en relleu que Ramon de Penyaafort va fer modificacions en determinades paraules de la decretal *Vergentis* que restringien la pena de la confiscació dels béns estrictament als heretges, i no als qui afavorien l'heretgia, tal com estipulava el text original de la decretal.⁴⁵ De fet, ja hem vist que Ramon de Penyaafort havia puntualitzat alguns elements de la *Vergentis* en la *Summa*, en establir i limitar en només tres casos la privació dels béns als fills dels heretges. Les primeres mesures pràctiques en relació amb els heretges van arribar l'any 1235, quan Ramon de Penyaafort es trobava a Roma.

El 30 d'abril de l'any 1235, el papa Gregori IX va escriure a l'arquebisbe de Tarragona, Guillem de Montgrí, per a confirmar la inquisició a càrrec dels frares predicadors contra la plaga de l'herètica pravitat.⁴⁶ Aquesta carta s'acompanyava

43. Steven HORWITZ, «Magistri and magisterium: Saint Raymond of Penyaafort and the Gregoriana», *Escritos del Vedat*, núm. 7 (1977), p. 209-238; Stephan KUTTNER, «Raymond of Penyaafort as editor», p. 65-80; Helmut BOESE, «Über die kleine Sammlung Gregorianischer Dekretalen des Raymondus de Penyaafort OP», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, núm. 42 (1972), p. 69-80; Martin BERTRAM, «Die Dekretalen Gregors IX; Kompilation oder Kodifikation?», a Carlo LONGO, *Magister Raimundus*, p. 61-86.

44. *Liber extravagantium decretalium*, llibre v, títol 7, dins de *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 778-790.

45. *Corpus iuris canonici*, vol 2, col. 783, núm. 18. En aquest cas, el trobem en el fragment «In terris vero temporalis nostre iurisdictioni subiectis bona eorum statuimus publicari». Ramon de Penyaafort va modificar el terme *eorum* per *hereticorum* i amb això va limitar la pena de la confiscació només a la categoria dels heretges. Sobre aquest aspecte, vegeu Othmar HAGENEDER, «Studien zur Dekretale», p. 141; Martín ALVIRA i Damian J. SMITH, «Política antiherètica en la Corona de Aragó: una carta inédita de Inocencio III a la reina Sancha (1230)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 27-28 (2006-2007), p. 79; Peter D. CLARKE, «Innocent III, Canon law and the punishment of the guiltless», a John Clare MOORE *et al.* (ed.), *Pope Innocent III and his World*, Ashgate, Aldershot, 1999, p. 274.

46. François BALME, Ceslaus PABAN i Joachim COLLOMB (ed.), *Raymundiana: seu documenta quae pertinent ad S. Raymundi de Pennaforti vitam et scripta*, vol. 2, Roma, In Domo Generalitatis, i Stuttgart, Apud Jos. Roth, 1898-1901, col.l. «Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica», núm. 6, p. 39-41, doc. 20; José RIUS SERRA (ed.), *San Raimundo de Penyaafort: Diplomatario, documentos, cartas de San Raimundo de Penyaafort, de Gregorio IX y de varios autores. Vida antigua, crónicas, procesos antiguos*, Barcelona, Universidad de Barcelona, Facultad de Derecho, 1954, p. 29, doc. 19; C. BARAUT, «Els inicis de la inquisició a Catalunya i les seves actuacions al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, núm. 13 (1996-1997), p. 425-426, doc. 5.

d'una altra carta escrita per Ramon de Penyafort en la qual el dominic exposava diverses qüestions sobre la reconciliació dels heretges de la província eclesiàstica de Tarragona.⁴⁷ Aquesta carta, coneguda com a *Nota Raymundi* o *Credo* —la paraula que inicia la carta—, arribava poc després que el Papa enviés al rei, el 26 de maig de l'any 1232, la butlla *Declinante iam mundi*, mitjançant la qual instaurava el procés inquisitorial a la Corona d'Aragó,⁴⁸ i poc després de la Constitució de l'any 1234 del rei Jaume I per a consolidar el procediment inquisitorial a la Corona d'Aragó.⁴⁹ La carta arribava, doncs, en un moment d'intensa activitat inquisitorial i era la resposta als dubtes que havien sorgit d'aquestes inquisicions.

Ramon de Penyafort creu que l'inquisidor nomenat per la Seu Apostòlica pot demanar i advertir al bisbe que empresoni o faci empresonar els qui siguin acusats d'heretgia en el seu bisbat i pot confiscar llurs béns.⁵⁰ Els heretges han de ser empresonats en una presó de muralla forta i han de ser tancats, en la mesura que es pugui, en un lloc que no sigui sospitós d'heretgia. Al seu torn, els presos han de ser custodiats per catòlics fidels, no els ha de mancar el que sigui necessari per a viure i han de ser confortats i induïts a la penitència i la paciència a través de la cura d'homes religiosos.⁵¹

Ramon de Penyafort especifica que no creu que sigui important que es posin junts o separats homes i dones en una mateixa presó o bé en presons diferents, de manera que els homes no es barregin amb les dones i els reconciliats d'heretgia no es barregin amb els presos per altres delictes. També remarca que les condicions de

47. Francisco DIAGO, *Historia de la provincia de Aragon de la Orden de predicadores, desde su origen y principio hasta el año de mil y seyscientos*, Barcelona, Impresa por Sebastian de Cormellas, 1599, f. 118r-119r; François BALME, *Raymundiana*, p. 41-45, doc. 21; José RIUS, *Diplomatario*, p. 29-32, doc. 20; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 426-428, doc. 6.

48. Francisco DIAGO, *Historia de la provincia de Aragon*, f. 6r-6v; François BALME, *Raymundiana*, p. 14-16, doc. 9; José RIUS, *Diplomatario*, p. 12-13, doc. 8; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 422-23, doc. 3; Santiago DOMÍNGUEZ (ed.), *Documentos de Gregorio IX (1227-1241) referentes a España*, Lleó, Universidad de León, 2004, p. 213-214, doc. 212.

49. Gener GONZALVO I BOU, *Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 1994, col·l. «Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums», núm. II/3, p. 174-181, doc. 27.

50. «Credo quod quicumque sit Inquisitor a Sede Apostolica constitutus, potest rogare et monere Episcopum cum debita reverentia, ut taliter deprehensos in suo Episcopatu incarceret vel incarcerari faciat, secundum Domini Papae statuta; et incarceratos custodiri faciat diligenter, licet forsitan posset dici quod bona talium valeant confiscari».

51. «Credo quod deprehensi in haeresi, secundum statuta Domini Papae, debeant incarcerari in carcere de muro forti; et quantum fieri potest in loco non suspecto debeant retrudi; ita caute, quod habeant custodes fideles catholicos et securos, per quorum munus provideatur eis in necessariis, et illorum sollicitudine mediante per viros religiosos confortentur interdum et moneantur ad paenitentiam et patientiam».

la presó han de ser bones i que els presos han de disposar del que sigui necessari per a la vida, ja que l'objectiu és només corregir la conducta humana.⁵² L'esposa que sigui de la mateixa condició que l'espòs, és a dir, convertida a l'heretgia, ha de ser posada a la mateixa presó que ell i separada dels altres presos, i si ella no havia estat heretge cal permetre-li un tracte freqüent amb el seu marit per a treure l'ocasió de l'adulteri.⁵³

¿Cal tenir per convertit o per heretge el qui, per por i no espontàniament, confessa en judici que es va creure els errors dels heretges i va expressar moltes vegades aquests errors però afirma que s'ha corregit d'aquest delictes des de fa cinc anys o més, cosa que no pot provar d'altra manera que per la fama, i que no hi ha res més que es pugui provar contra ell d'ençà d'aquest temps? Encara que a primera vista potser es podria dir que ha de ser tingut per heretge, tanmateix, com que en cas de dubte no es pot pronunciar una sentència certa, Ramon de Penyafort no respon sobre el cas.⁵⁴ En canvi, si algú citat en judici confessa espontàniament —és a dir, no per la por de les proves o de les tortures— que en un altre temps va creure els heretges, però ara diu que ja s'ha esmenat del delictes i s'ha reconciliat en confessió secreta i que està decidit a mostrar-ho per mitjà del seu confessor, sembla que li és suficient el testimoni del confessor, si aquest és discret i de bona reputació. Si la confessió no ha estat feta espontàniament, sinó per por, o bé el delictes no és ocult, sembla que s'ha de seguir el procés d'acord amb jutges discrets, sobretot si, segons el coneixement del confessor i les proves trobades en contra, es pot demostrar que en la confessió va callar alguns errors.⁵⁵

52. «Et alii maxime simplices vel suspecti, nullo modo possint habere aditus loquendi ad ipsos. Item, utrum autem conjunctim vel separatim ponantur in uno vel diversis carceribus; dummodo masculi cum mulieribus, vel conversi taliter ab haeresi cum aliis captis in aliis facinoribus deprehensis, in eodem carcere non ponantur, non credo referre; taliter etiam providendum est in qualitate carceris et vitae necessariis, quod non mortem eorum propter nimiam asperitatem, sed potius vitam, sicut viri evangelici in spiritu mansuetudinis et pietatis quaerere videamur».

53. «Credo, salvo meliori iudicio, quod si uxor esset ejusdem conditionis cum viro, id est ab haeresi cum ipso conversa, debent simul et separatim ab aliis in eodem carcere poni. Si autem ipsa non fuit haeretica [...] debet, si fieri possit sine periculo, uxori fieri interdum copia viri sui, ut ei adulterandi occasio tollatur».

54. «Ille quoque qui non sponte sed metu confitetur in jure haeticorum erroribus credidisse, eosdem errores multipliciter exprimendo, asserit tamen se a quinque annis vel pluribus a praedicto crimine emendatum, quod probare non potest nisi per famam, nec aliud contra ipsum a praedicto tempore valeat probari; an conversus an haeticus debeat reputari? Licet prima facie forsitan dici posset quod haeticus est censendus; tamen quia in re dubia certa non est facienda sententia, et vos dubie tam super metu quam super perjuriis, nec non et quibusdam aliis, casum praesentem scripsistis; elegi tutius de ipso casu non respondere ad praesens».

55. «Si quis citatus in jure confitetur sponte, id est non metu probationum vel tormentorum, se olim haeticis credidisse, dicit tamen se de crimine emendatum, et in confessione secreta reconci-

A continuació, Ramon de Penyafort fa referència per primera vegada als heretges valdesos:

Si algú rebés alguna vegada els valdesos creient que són homes bons, encara que sabés que l'Església els persegueix i que els poders seculars els lliuren per a ser cremats al foc [...] crec que si el reconeix com a tal o creu que l'Església persegueix o condemna els esmentats valdesos per heretgia, indubtablement ha de ser jutjat com a heretge; excepte si consta que aquest és tan negat i tan foll que no sap què és una heretgia o un error [...] Si ignora la causa de la persecució, creient que ells són catòlics [...] encara que a primera vista hi hagi una violenta presumpció contra ell, no sembla, principalment en el fur de la confessió, que hagi de ser jutjat com a heretge.⁵⁶

Aquestes especificacions tractaven el mode de procedir en la reclusió dels heretges. Ramon de Penyafort incideix en la confessió espontània i la confessió forçada pel temor, amb una valoració diferent sobre el delictes. Aquesta qüestió apareix en la decretal *Ad abolendam*, quan s'ordena que qualsevol que sigui sorprès clarament en heretgia, si es tracta d'un clergue o d'algú que pertany a un orde religiós, ha de ser privat de totes les prerrogatives de l'orde clerical, desposseït de tot ofici i benefici eclesiàstic, i lliurat a l'àrbitri del poder secular per a ser castigat amb la deguda pena, a excepció que, després d'haver-se descobert el seu error, espontàniament es reintegri a la unitat de la fe catòlica i abjuri públicament el seu error segons [l'àrbitri del] bisbe i ofereixi una satisfacció.⁵⁷ Ramon de Penyafort també fa referència als casos d'heretges estrangers i a la necessitat que un jutge del

liatum, et paratus est probare per suum confessorum; si crimen occultum erat, ita quod, praeter confessionem, aliae probationes non habentur, videtur quod ei sufficiat, quantum ad hoc, testimonium confessoris, si tamen discretus sit et bonae opinionis».

56. «Si quis recepit aliquando Valdenses, credens illos esse bonos homines, licet sciret quod Ecclesia [per] sequeretur eos, et Principes saeculares igni traderent cremandos, non tamen per confessionem ejus, vel aliam probationem habeat quod alicui errori crediderit spirituali, credo quod si talis scit, vel credit quod Ecclesia dictos Valdenses propter haeresim persequitur vel condemnat, indubitanter est haereticus judicandus, nisi constaret ipsum adeo fatuum et insanum, quod nesciret quid esset haeresis vel error [...] Si autem ignorat causam persecutionis hujusmodi, credens eos cum debuerit approbare quos Ecclesia approbat, et reprobare quos reprobat, esse catholicos [...] non videtur praesertim in foro confessionis haereticus judicandus».

57. *Ad abolendam*: «Praesenti nihilominus ordinatione sancimus, ut, quicumque manifeste fuerint in haeresi deprehensi, si clericus est vel cuiuslibet religionis obumbratione fucatus, totius ecclesiastici ordinis praerogativa nudetur, et sic omni pariter officio et beneficio spoliatus ecclesiastico, saecularis relinquatur arbitrio potestatis, animadversione debita puniendus, nisi continuo post deprehensionem erroris ad fidei catholicae unitatem sponte recurrere, et errorem suum ad arbitrium episcopi regionis publice consenserit abiurare, et satisfactionem congruam exhibere» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 781).

seu territori doni testimoni de la seva fe. En aquest sentit, cal destacar la importància del confessor, però queda clar que si l'acusat abjura públicament de l'error, no pot ser considerat un heretge.

Ramon de Penyafort va ampliar poc després aquestes especificacions, entre 1237 i 1238, quan va respondre a una nova consulta, aquesta vegada plantejada pel bisbe d'Urgell, sobre el mode de procedir amb els heretges capturats.⁵⁸ En aquest cas, Ramon de Penyafort no vol emetre una sentència sobre R. de Vernigol, capturat pel crim d'heretgia, i suggereix que sembla prudent suspendre el procés fins que totes les cartes sobre aquest assumpte puguin ser llegides i estudiades.⁵⁹ També dóna la seva opinió sobre Jasbert de Barbaira i recomana al bisbe que segueixi la decisió del concili i dels estatuts contra els encobridors i els afavoridors dels heretges.⁶⁰ Una altra opció que planteja per a aquests casos és que els acusats surtin a ultramar a lluitar contra els sarraïns; en cas de no poder imposar aquesta pena, li aconsella que procedeixi segons el seu arbitri, però sempre amb prudència, ja que un crim tan greu com l'acusació d'heretgia no pot quedar impune. També li aconsella que no es precipiti com a conseqüència d'un rigor excessiu amb els que se'n penedeixin i li insisteix que sigui diligent amb Ramon de Josa i l'encoratgi en matèria de fe amb el seu consell, ja que el noble havia sofert molèsties per aquesta causa i això incumbia al ministeri pastoral del bisbe d'Urgell.⁶¹

Amb les dues cartes del 1235 i el 1238, Ramon de Penyafort va proporcionar unes primeres directrius sobre el procediment que s'havia d'emprar contra els heretges com a resposta a les peticions de l'arquebisbe de Tarragona i del bisbe d'Urgell. Durant aquests anys, Ramon de Penyafort també va actuar com a peni-

58. Aquesta carta era conseqüència de la inquisició realitzada l'any 1235, o bé el 1237; François BALME, *Raymundiana*, p. 73-74, doc. 41; José RIUS, *Diplomatario*, doc. 40, p. 51-52; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 428, doc. 7; Jaime VILLANUEVA i Joaquín LORENZO (ed.), *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 11, *Viage a Urgel*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1804-1852, p. 230-231, doc. 27.

59. «Quid faciendum sit de R. de Vernigol, qui propter heresim dicitur esse captus, non est meum precipitare sententiam, cautum tamen videtur ut suspendatur negocium, et custodiatur bene miles, donec videritis omnes litteras quae super negotio fidei scriptae fuerunt a Sede Apostolica Domino G. condam procuratori Tarrachonensis Ecclesiae».

60. «De illis quoque qui Xatberto de Barberano in sua fuga ducatum et auxilium prestiterunt, quid possum aliud dicere, nisi quod juxta formam Concilii, et prefata Domini Pape statuta contra fautores hereticorum edita, tam in absolutione quam in aliis procedatis, et postmodum, vel de eundo ultra mare vel in frontaria contra Sarracenos, taxato eis tempore congruo, quo ibi debeant deservire, vel si hoc non poterunt, aliquid aliud juxta vestrum arbitrium poteritis talibus pro poenitentia imponere salutari».

61. «Quod autem fidei negocium prosequamini diligenter et R. de Josa qui pro negotio fidei molestias patitur, vestris consiliis et auxiliis, quantum decuerit et licuerit, foveatis quia vobis ex officio pastoralis incumbit, et alias, nisi fallar, estis fidei zelatores, suadere vobis aliquid super hoc supervacuum videretur».

tenciari en casos directament vinculats amb l'heretgia. L'11 de març de 1236 el Papa escrivia a l'arquebisbe de Sens i a Roberto, de l'orde dels Predicadors, perquè no molestessin Ildebrandino, un mercader de Florència que havia abjurat de l'heretgia i havia estat reconciliat amb l'Església per Ramon de Penyaafort.⁶² Un any després, un noble de Perpinyà, Robert de Castell Rosselló, havia tingut problemes amb el bisbe d'Elna per les seves vinculacions amb l'heretgia. El 8 de febrer de 1237 el papa Gregori escrivia al rei Jaume I per a demanar-li la seva intercessió en el cas de Robert de Castell Rosselló. El noble era un convicte de l'herètica pravitat que havia fugit de la presó i s'havia reclòs al seu castell.⁶³ Per altra banda, Robert de Castell Rosselló havia mostrat el seu desig de reconciliar-se amb l'Església i el Papa suggeria la possibilitat que per a fer-ho aportés ajuda militar a les conquestes del rei sempre que abjurés públicament del seu error. No obstant això, també advertia que si requeria una altra vegada, les seves terres passarien al rei.

Aquest mateix dia, el Papa encarregava al seu penitenciari Ramon de Penyaafort que procedís per a absoldre Robert de Castell Rosselló, que havia mostrat la seva voluntat de tornar al si de l'Església.⁶⁴ El 2 d'abril el Papa escrivia novament a Ramon de Penyaafort per a explicar-li que el bisbe d'Elna li havia escrit molt preocupat per aquesta reconciliació, ja que el bisbe era qui havia acusat Robert de Castell Rosselló de ser el cabdill dels heretges i d'oferir-los la seva ajuda i protecció en el seu castell, que s'havia convertit en una casa per als heretges, i ara escrivia al Papa perquè impedís la reconciliació per por de les represàlies.⁶⁵ El 7 d'abril el Papa tornava a escriure a Ramon de Penyaafort en relació amb aquest cas per a demanar-li que estudiés la reconciliació del noble i, si finalment aquest era mereixedor de la reconciliació, procedís amb cautela per a no molestar el bisbe d'Elna.⁶⁶

Durant aquesta etapa, Ramon de Penyaafort també va intervenir en altres casos, com en el procés d'absolució de Jasbert de Barbaira, duta a terme el 13 de gener de 1247 per Tomeu, bisbe d'Elna, i confirmada pel Papa des de Lió.⁶⁷ També va participar, l'1 de març de 1247 i juntament amb els bisbes Guillem de Lodeve i Guillem de Briva, en la comissió organitzada per Innocenci IV per a verificar si el

62. José RIUS, *Diplomatario*, p. 34-35, doc. 24.

63. Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 2, París, A. Fontemoing, 1896-1955, p. 549, doc. 3481.

64. Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 2, p. 550, doc. 3482.

65. Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 2, p. 608, doc. 3584.

66. Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 2, p. 612, doc. 3589.

67. Thomas RIPOLL i Antonin BRÉMOND, *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum. Ab Anno 1215 ad 1280*, vol. 1, Roma, Mainardus, 1729, p. 170, doc. 168; José RIUS, *Diplomatario*, p. 86, doc. 68; Augusto QUINTANA, *La documentación pontificia de Inocencio IV (1243-1254)*, vol. 1, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1987, p. 358-359, doc. 348.

comte Rotger Bernat II de Foix abans de morir havia donat senyals de penediment en relació amb el seu suport als heretges.⁶⁸

4. EL DIRECTORI INQUISITORIAL DEL 1242 PER A PROCEDIR CONTRA ELS HERETGES

El primer concili provincial que va celebrar l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat, l'any 1239 va estipular l'excomunicació dels heretges, els fautors, els creients i els seus receptors.⁶⁹ Molt poc després, entre els anys 1241 i 1242, Ramon de Penyaforat va elaborar, en un concili reunit a Barcelona o Tarragona a instàncies del mateix arquebisbe, un directori o guia inquisitorial per a procedir en la reconciliació dels heretges.⁷⁰ Aquest directori estipulava una divisió dels heretges en diferents categories i la fórmula per a procedir amb les conversions com mai abans s'havia dut a terme, i l'estructura del text s'ajustava molt més a la dels manuals inquisitorials posteriors que a la dels seus escrits previs.⁷¹

68. Augusto QUINTANA, *La documentación pontificia de Inocencio IV*, p. 364-365, doc. 358; José RIUS, *Diplomatario*, p. 87, doc. 69.

69. Josep M. PONS GURI, «Constitucions conciliars tarraconenses», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47 (1974), p. 104: «Item sacro approbante concilio excommunicamus haereticos, fautores, credentes et receptatores cuiuscumque nominis censeantur».

70. El text no proporciona una data precisa, però se situa immediatament després de la mort del bisbe de Barcelona, Berenguer (any 1241), que deixà inconclusa una inquisició que havia iniciat a la mateixa ciutat de Barcelona i que l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat, es proposà continuar. La seu restà vacant fins al 1243, tot i que la majoria d'autors situen el text entre 1241 i 1242, i les edicions impreses d'època moderna situen el text com el d'un concili de Tarragona del 1242 presidit per l'arquebisbe de Tarragona, Pere d'Albalat, que no es computa entre els que va organitzar l'arquebisbe i que va dedicar exclusivament a la qüestió de l'heretgia. D'aquest document es conserven algunes còpies manuscrites: Bibliothèque Publique Dôle, ms. 109 (f. 14r-18r); Bibliothèque Nationale de Paris, lat. 14579, f. 302 i seg. (còpia del segle XV), i fons Doat, vol. 36, f. 226v-241v (còpia manuscrita del segle XVIII); Biblioteca Vaticana, Vat. Lat. 3978, f. 82rb-87va (còpia del segle XIV, inclosa dins un altre manual). Pel que fa a les referències manuscrites, vegeu Antoine DONDAINE, «Le manuel de l'inquisiteur (1230-1330)», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, núm. 17 (1947), p. 96-97 i 108-109; Josep PERARNAU, «Fórmula d'abjuració d'un matrimoni de valdesos barcelonins», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. 11 (1992), p. 340, n. 12. Vegeu l'edició del document a Celestin DOUAIS, «Saint Raymond de Peñafort et les hérétiques. Directoire à l'usage des inquisiteurs aragonais, 1242», *Le Moyen Âge*, núm. 12 (1899), p. 315-325; Ferran VALLS I TABERNER, «El diplomatare de sant Ramon de Penyaforat», *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 5 (1929), p. 254-261; Kurt-Victor SELGE, *Texte zur Inquisition*, Gutersloh, Mohn, 1964, col·l. «Texte zur Kirchen und Theologiegeschichte», núm. 4, p. 50-56; José RIUS, *Diplomatario*, p. 74-82, doc. 64; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 429-434, doc. 8. Algunes edicions difereixen en algunes paraules del text i en l'organització del contingut, especialment en l'ordre de les fórmules de jurament i les sentències, que està invertit.

71. Sobre aquest assumpte, vegeu Celestin DOUAIS, «Saint Raymond de Peñafort», p. 305-315;

El text comença amb una introducció o *consultatio* escrita per l'arquebisbe Pere d'Albalat on es recalca la voluntat de continuar la inquisició iniciada pel bisbe de Barcelona, Berenguer, contra l'herètica pravitat a la mateixa ciutat de Barcelona.⁷² Aquesta inquisició va quedar inconclusa a causa de la seva mort (a la fi de 1241) i va propiciar dubtes a l'hora de dur a terme les reconciliacions. L'arquebisbe de Tarragona, acompanyat de Ramon de Penyafort, penitenciari del Papa, decideix aportar aquestes instruccions per a establir un procediment clar i fàcil de cara a la inquisició que s'havia de realitzar a Tarragona, i és el mateix Ramon de Penyafort qui aborda la petició, ja amb gran renom com a jurista i compilador de les decretals de Gregori IX.⁷³

Aquesta guia determina diferents categories d'acusats implicats en la defensa i el suport de l'heretgia en funció del seu grau d'implicació i els divideix en sospitosos, creients, fautors, encobridors, defensors i, per acabar, relapses.⁷⁴ La majoria d'aquestes categories ja estaven presents en la legislació prèvia: la decretal *Vergentis* legisla contra els heretges i els seus defensors, receptors, fautors i creients,⁷⁵ mentre que la decretal *Excommunicamus* ho fa contra els creients, receptors, defensors i fautors dels heretges.⁷⁶ Totes les decretals feien referència d'alguna manera o altra a aquesta classificació i vinculaven aquestes categories amb els heretges,

Antoine DONDAINE, «Le manuel de l'inquisiteur», p. 85-194; Henri MAISONNEUVE, *Études sur les origines*, p. 287-292; Annie CAZENAVE, «Aveu et contrition: manuels de confesseurs et interrogatoires d'inquisition en Languedoc et en Catalogne (XIII-XIV s.)», a *Actes du 99 Congrès National des Sociétés Savantes (Besançon, 1974)*, Section de philologie et histoire jusqu'à 1610, vol. 1, *La piété populaire au Moyen Âge*, París, Bibliothèque Nationale, 1977, p. 333-352; Emilio MITRE, «Herejía y "código" inquisitorial (algunas valoraciones actuales sobre la disidencia religiosa en el Bajo Medievo)», a Ariel GUIANCE i Pablo A. UBIERNA, *Sociedad y memoria en la Edad Media: Estudios en homenaje de Nilda Guglielmi*, Buenos Aires, Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas, Instituto Multidisciplinario de Historia y Ciencias Humanas, 2005, p. 243-252.

72. «Cum nos Petrus, miseratione divina archiepiscopus Terraconensis, inquisitionem inceptam per bone memorie Berengarium, Barchinonensem episcopum, contra hereticam pravitatem in civitate Barchinonensis».

73. «Quare ut circa factum heresis et inquisitionis de cetero fiende in provincia Tarraconensi clarius procedatur collationibus inde factis cum venerabili fratre Raymundi de Pennaforti, penitentiario domini Papae».

74. Par. 1: «In primis queritur qui dicantur heretici, qui suspecti, qui credentes, qui fautores, qui receptatores, qui deffensores, qui relapsi, cum ista genera hominum in canone explicentur». Per a les referències del text utilitzem l'edició de José RIUS, *Diplomatario*, p. 74-82, doc. 64.

75. *Vergentis*: «[...] contra defensores, receptatores, fautores et credentes haereticorum» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 782).

76. *Excommunicamus*: «Credentes autem eorum erroribus hereticos similiter iudicamus. Item receptatores, defensores et fautores hereticorum excommunicationis sententiae decernimus subiacere, firmiter statuentes ut» (Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 1, col. 351).

però cap proporcionava una definició de cada categoria o una explicació del mode de procedir en cada cas. Al contrari, en la majoria dels casos això podia generar confusió. De fet, la decretal *Excommunicamus* estableix que els qui afavoreixin els errors herètics, s'han de jutjar així mateix com a heretges.⁷⁷ La decretal *Ad abolendam* estipula que el laic que s'hagi contaminat amb alguna de les culpes esmentades anteriorment ha de ser lliurat al jutge seglar perquè rebí el càstig adient segons la categoria del seu crim, excepte que abjuri de l'heretgia i faciliti la satisfacció deguda per a reintegrar-se a la fe ortodoxa.⁷⁸ En aquest cas, però, no especifica les categories del crim. La decretal estipula també que sofriran la mateixa pena els qui apareguin davant l'Església com a merament sospitosos, a no ser que demostrin la seva pròpia innocència amb proves suficients a parer del bisbe, segons la importància de la sospita i la classe de persona en qüestió.⁷⁹ En aquest cas, la decretal tampoc no especifica què és un *sospitós* o un *merament sospitós*, ni tampoc com es pot valorar la importància de la sospita. El Concili IV del Laterà, del 1215, estipula que els qui s'hagin considerat sospitosos i no demostrin la pròpia innocència amb la justificació suficient, segons quina sigui la classe de sospita i la qualitat de la persona, seran apartats amb l'espasa de l'anatema fins que ofereixin la digna i completa satisfacció, però de tal manera que si persisteixen en l'excomunió durant un any, seran condemnats des de llavors com a heretges.⁸⁰ Així, doncs, les decretals no resolen aquesta qüestió pràctica. Tampoc no ofereixen una descripció sobre qui pot ser anomenat *heretge*, *creient* o *sospitós*, sinó que tendeixen a assimilar als heretges gran part dels qui donen suport als heretges mateixos i, per tant, els donen el mateix càstig que als heretges.

Cal suposar, doncs, que els bisbes es trobaven amb una sèrie de problemes vinculats amb la catalogació dels heretges i les categories de sospitosos, creients i defensors dels heretges, que calia resoldre. Ramon de Penyafort estipula una divi-

77. *Excommunicamus*: «Credentes autem eorum erroribus hereticos similiter judicamus» (Lucien AUVRAY, *Les registres de Gregoire IX*, vol. 1, col. 351).

78. *Ad abolendam*: «Laicus autem, quem aliqua praedictarum pestium notoria vel privata culpa resperserit, nisi, prout dictum est, abiurata haeresi et satisfactione exhibita confestim ad fidem confugerit orthodoxam, saecularis iudicis arbitrio relinquatur, debitam recepturus pro qualitate facinoris ultionem» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 781).

79. *Ad abolendam*: «Qui vero inventi fuerint sola ecclesiae suspicione notabiles, nisi ad arbitrium episcopi iuxta considerationem suspicionis qualitatemque personae propriam innocentiam congrua purgatione monstraverint, simili sententiae subiacebunt» (*Corpus iuris canonici*, col. 781).

80. Par. 2: «Qui autem inventi fuerint sola suspicione notabiles, nisi iuxta considerationem suspicionis qualitatemque personae propriam innocentiam congrua purgatione monstraverint, anathematis gladio feriantur, et usque ad satisfactionem condignam ab omnibus evitentur, ita, quod, si per annum in excommunicatione persisterint, ex tunc velut haeretici condemnentur» (*Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 787-788).

sió i una definició de les categories que està en relació directa amb el comportament de l'acusat i precisa el càstig i la forma de reconciliació per a cadascuna de les categories. Aquesta és, sense cap mena de dubte, l'aportació més notable de la guia o directori de Ramon de Penyafort. En aquest cas, el jurista defineix l'heretge d'aquesta manera:

[...] aquell que persisteix obstinadament en el seu error. Són heretges els *insabbatati* (o valdesos), que sostenen que mai s'ha de jurar, que no s'ha d'oïre a les potestats eclesiàstiques o seculars i que mai s'ha d'aplicar la pena corporal. Els que creuen en aquests errors també poden anomenar-se *heretges*. Sospitós d'heretgia es pot dir d'aquell que escolta la predicació o bé la lliçó dels *insabbatati*, o qui postrat de genolls va a orar amb ells, o bé qui els va a escoltar o qui creu que aquests ensabatats són homes de bé o altres coses similars que poden induir a la sospita. I es pot anomenar *suspectus simpliciter* aquell que va a orar amb ells o va a fer amb ells alguna de les coses esmentades. Però si hagués escoltat algunes vegades la predicació o la lliçó, o hagués orat o fet alguna cosa del que hem esmentat, llavors pot donar-se-li el títol de *vehementer suspectus*. Si hagués realitzat això esmentat moltes vegades, podria anomenar-se *vehementissime suspectus*. Aquesta classificació és donada per tal que un jutge discret pugui greujar o moderar la purga segons el que millor li sembli.⁸¹

En aquesta definició Ramon de Penyafort afegeix la qüestió de la persistència obstinada en l'error. Aquesta característica es basa en la definició que va donar Agustí d'Hipona —i que fou integrada per Gracià en el *Decretum*— dels heretges maniqueus, que està en relació amb la contumàcia o persistència.⁸² Ramon de Penyafort també vincula directament els heretges amb els valdesos o ensabatats, coneguts com els Pobres de Lió; l'heretge s'assimila, doncs, més als valdesos que als càtars, que no són mencionats directament. Tot i això, en el text fa referència a ter-

81. Par. 1: «Et videtur quod haeretici sint qui in suo errore perdurant, sicut sunt Insabbatati, qui dicunt in aliquo casu non esse iurandum, et potestatibus ecclesiasticis vel secularibus non esse obediendum, et penam corporalem non esse infligendam in aliquo [casu] et similia. Credentes vero dictis haeresibus, similiter heretici sunt dicendi. Suspectus de heresi potest dici qui audit praedicationem vel lectionem Inzabbatatorum, vel qui flexit genua orando cum eis, vel qui dedit osculum eis, vel qui credit ipsos Inzabbatatos esse bonos homines, vel similia quae possunt probabiliter suspicionem inducere. Et potest dici suspectus simpliciter esse, qui semel oravit vel alterum fecit de praedictis cum eis. Si vero pluries audivisset praedicationem vel lectionem, vel orasset, vel aliquid aliud de praedictis fecisset cum eis, posset dici vehementer suspectus. Si autem praedicta omnia fecisset, maxime si pluries, posset vehementissime dici suspectus. Ista ideo dicimus, ut discretus iudex purgationem possit gravare vel moderare, prout magis visum fuerit expedire».

82. GRACIÀ, *Decretum, causa XXIV, quaestio III*, cànon 31, «Heretici sunt qui quod prave sapiunt contumaciter defendunt [...] sed defensare persistunt» (*Corpus iuris canonici*, vol. 1, col. 998).

mes que estan directament relacionats amb els càtars, com el de *perfecte*.⁸³ En la definició de Ramon de Penyafort hi ha implícit un element que és l'avis: l'heretge és aquell a qui s'ha avisat alguna vegada i que obstinadament creu en l'error. El dominic prossegueix amb la categoria dels sospitosos d'heretgia i en aquest cas ofereix una subdivisió de tres categories per a catalogar més clarament la seva participació. Aquest és un element nou que crea Ramon de Penyafort i que no existia prèviament. Un dels pocs termes vinculats amb aquesta divisió que apareix en la legislació precedent és el de *vehementer suspectus*, que menciona la butlla *Inter sollicitudines*.⁸⁴ En aquest sentit, Ramon de Penyafort crea una nova categoria en la definició dels sospitosos que tindrà una gran repercussió en els manuals posteriors.

Ramon de Penyafort continua amb els celats, que són els qui van veure els *inzabbatatos* a la plaça, a casa o en qualsevol altre lloc i, tot i reconèixer-los, no els van denunciar a l'Església o a la justícia.⁸⁵ Els ocultadors són els que van pactar no descobrir els heretges o els *inzabbatatos*, o bé van procurar que no fossin descoberts. Els receptors són els que amb coneixement de causa van rebre a casa seva els heretges o ensabatats,⁸⁶ i els defensors són els que amb coneixement de causa defensen la paraula o l'obra dels heretges o ensabatats, a les seves terres o en altres parts, amb la finalitat que l'Església no pugui dur a terme el seu ofici d'extirpar l'herètica pravitat.⁸⁷ Els fautors o afavoridors són els que van dur a terme les coses esmentades i també els qui van donar el seu consell o suport de qualsevol manera.⁸⁸ Tots els fautors poden ser anomenats *sospitosos* i per aquesta raó han de ser purgats, han d'abjurar de l'heretgia i han de prometre que retiraran la seva protec-

83. Sobre aquesta qüestió, vegeu Jean DUVERNOY, «L'acception: 'haereticus' (iretge) = 'parfait cathare' en languedoc au XIIIe siècle», a Willem LOURDAUX i Daniel VERHELST (ed.), *The Concept of Heresy in the Middle Ages (11th-13th C.): Proceedings of the international conference, Louvain may 13-16*, Lovaina, Leuven University Press, 1973, p. 198-210.

84. *Inter sollicitudines* (X 5.34.10), a *Corpus iuris canonici*, vol. 2, col. 872-873. Sobre aquesta qüestió, vegeu Andrea ERRERA, «Il directorium inquisitoriale di san Raimondo», a Carlo LONGO, *Magister Raimundus*, p. 184.

85. Par. 1: «Celatores credimus eos qui viderunt Inzabbatatos in platea vel in domo vel in alio loco, et cognoverunt eos Inzabbatatos, et non revelaverunt eos, cum haberent aptitudinem revelandi eos Ecclesiae vel iustitiaro vel aliis qui possent eos capere».

86. Par. 1: «Occultatores dicimus qui fecerunt pactum de non revelando haereticos vel Inzabbatatos, vel alias procuraverunt quod non revelarentur. Receptatores sunt qui scienter bis vel ultra receperunt haereticos vel Inzabbatatos in domo sua vel in alico loco suo».

87. Par. 1: «Defensores dicimus qui scienter defendunt haereticos vel Inzabbatatos, verbo vel facto vel quocumque ingenio, terris suis vel alibi, quominus Ecclesia possit exercere suum officium ad extirpandam haereticam pravitatem».

88. Par. 1: «Fautores credimus omnes supradictos posse dici secundum magis et minus; et etiam qui alias quocumque modo eis dederint consilium, auxilium vel favorem. Et omnes fautores credimus posse dici suspectos».

ció i es reconciliaran amb l'Església. Per acabar, els relapses són els que, després d'haver abjurat de l'heretgia o de renunciar-hi, tornen a aquesta.⁸⁹ També anomena *relapses en la fautoria* els qui, després d'abjurar, protegeixen i oculten els heretges.⁹⁰ I tots els esmentats són excomunicats amb un anatema major.

Una vegada establerta la definició de cada categoria, Ramon de Penyafort aborda algunes qüestions sobre la reconciliació. Aquesta part comença amb els dubtes (*Dubitatio*) i marca una separació de contingut entre la primera part, que defineix les categories, i aquesta segona part, on es resolen alguns dubtes i es presenten les fórmules de jurament, les condemnes i les penes. Un dels primers casos respon al dubte de si després d'haver descobert els relapses en la creença i els heretges que dogmatitzen, aquests han de ser lliurats al braç secular encara que vulguin penedir-se. En aquest cas, Ramon de Penyafort diu que no, tot i que llavors han de ser condemnats a presó perpètua.⁹¹ Aquesta pena està reservada als heretges que han reincidit en la creença de l'error i als heretges que dogmatitzen, una categoria que fa referència als heresiarques, a qui es reserva la pena de mort executada pel poder civil. En el cas que hi hagi un nombre considerable d'heretges i també de seguidors disposats a abjurar de l'heretgia, un jutge discret pot aplicar-los les penes canòniques segons l'ordenament de la Seu Apostòlica i pot evitar, d'aquesta manera, la pena d'empresonament.⁹² Però en el cas que el nombre de creients no sigui tan elevat, un jutge discret pot moderar les penes segons la seva prudència i en funció de les circumstàncies, i pot ordenar que els heretges perfectes o bé els que dogmatitzen els seus errors, o els creients relapses en la creença, després d'abjurar de l'heretgia o de renunciar-hi, siguin empresonats perpètuament i absolts de l'excomunió, perquè allí puguin salvar les seves ànimes i no corrompre ningú més. Fins ara els ensabatats tenien un paper preponderant en la

89. Par. 1: «Relapsos dicimus illos qui post abiuratum haeresim vel renunciatam, revertuntur in pristinam credentiam haeresis».

90. Par. 1: «Eodem modo dicimus relapsos in fautoriam illos qui post abiuratum haeresim vel fautoriam benefaciunt haereticis vel celant eos».

91. Par. 2: «Dubitatio etiam oritur apud quosdam utrum relapsi in credentiam et haeretici dogmatizantes, si postquam fuerint deprehensi voluerint penitere, relinqui debeant iudicio saeculari? Et videtur nobis, quod non; sed in quocumque casu tales ad intrusionem sunt condemnandi».

92. Par. 3: «Item, si multitudo haeticorum seu credentium fuerit multa, et parati sunt haeresim abiurare, discretus iudex secundum magis et minus iuxta provisionem apostolicae Sedis penas canonicas poterit infligere talibus, et sic penam intrusionis vitare; vel etiam si multitudo non est tanta. Circa credentes, discretus iudex, consideratis circumstantiis, poterit moderari, prout viderit expedire; proviso tamen quod perfecti haeretici, vel dogmatizantes eorum errores, vel credentes relapsi in credentiam post abiuratum haeresim vel renunciatam, in perpetuo carcere intrudantur, haeresi penitus abiurata et absolutione habita excommunicationis, ut ibi salvent animas suas et alios de caetero non corumpant».

guia, però en aquest punt apareix el terme *heretges perfectes*, que remet als càtars. Per tant, la guia no està elaborada específicament per a una heretgia concreta, sinó que està pensada com un manual per a totes les dissidències.

Aquell qui va escoltar un ensabatat o un heretge, creient o sabent que ho era, o va orar amb ell, predicar amb ell o amagar-lo, creient que era un home de bé, Ramon de Penyafort creu que no ha de ser condemnat com a heretge, però sí com el seu protector, ocultador, benefactor i com a vehement sospitos, perquè creu en els seus errors, a no ser que sigui literat i instruït i no pugui al·legar ignorància.⁹³ En aquest cas, Ramon de Penyafort estipula un matís important, ja que, com hem vist, diverses decretals assimilen els creients als heretges i, en canvi, el dominic estipula una clara línia divisòria entre les dues categories, fins al punt que estableix una distància entre la categoria d'heretge i la del seu protector, ocultador, benefactor i fins i tot el vehement sospitos. També incideix novament en el fet que la ignorància de no saber què és un error no s'ha d'assimilar a l'heretgia, igual com havia estipulat el 1235.

A continuació, Ramon de Penyafort aborda la qüestió del confessor, que s'havia convertit en una figura molt important en aquest procés arran de les disposicions del Concili IV del Laterà i la confessió obligatòria dels fidels. Ramon de Penyafort presenta dues situacions. La primera és que, en el cas que algú confessés al seu sacerdot l'heretgia o la protecció d'aquesta abans de començar una inquisició, s'ha de donar crèdit al confessor, encara que aquest no hagi obrat correctament en no enviar-lo al bisbe. Qui confessa així és lliure de la pena temporal, a no ser que es descobreixi després la falsedat de la penitència o sigui un relapse. Però si al·lega la penitència, haurà de ser provada per dos testimonis. La segona és que si algun dels citats per la inquisició nega sota jurament la veritat i després es descobreix, però al·lega que va callar per vergonya o per temor, ha de ser declarat perjuri, perquè els que amb coneixement menteixen o callen la veritat són perjuris i, per tant, se'ls ha d'imposar una penitència canònica més greu.⁹⁴

93. Par. 4: «Item, quaeritur utrum ille qui dedit osculum in zabbatato vel haereticum quem credebatur vel sciebat esse in zabbatatum, vel oravit cum eo, vel celavit eum, vel audivit praedicationem vel lectionem ab eo, et credidit talem esse bonum hominem, sit iudicandus credens eius erroribus? Et dicimus, quod non; sed talis condemnatur tanquam fautor vel occultator et vehementer suspectus quod credit eius erroribus; nisi adeo esset literatus vel discretus, quod non posset ignorantiam pretendere».

94. Par. 5: «In casu isto credatur confessori suo; et si inventus fuerit bene confessus per confessionem sacerdotis, licet sacerdos male fecerit, quia ipsum non remisit ad episcopum, ille tamen confitens per talem confessionem evitet penam temporalem, nisi inveniatur in falsa penitentia, vel relapsus post penitentiam vel publice diffamatus. Si autem allegat manifesta penitentiam vel reconciliationem, probet per duos testes».

A continuació, Ramon de Penyafort exposa les condemnes i les fórmules de les sentències. Els heretges que perseveren en l'error han de ser entregats al braç secular.⁹⁵ Els heretges perfectes i els que dogmatitzen que volen convertir-se perquè s'han penedit, després de ser absolts i de fer l'abjuració han de ser empresonats per sempre segons els canons de l'Església.⁹⁶ En canvi, pel que fa a l'heretge pertinaç, aquell qui no vol fer penitència i segueix amb pertinàcia en el seu error, ha de ser el jutge seglar qui en doni la sentència.⁹⁷

Ramon de Penyafort també exposa la penitència, que varia en funció de la categoria. Una de les penitències és l'assistència a les processons de la catedral, durant els dies festius, sense camisa (excepte les dones) i amb els braços nus per tal que siguin reconciliats i disciplinats públicament en les processons pel bisbe i en les esglésies pels sacerdots.⁹⁸ Tot i la imprecisió del text en algunes qüestions, les penitències podien durar entre tres anys (factors i sospitosos) i deu anys (per als creients i relapses en la fautoria). En alguns casos també havien de portar al pit dues creus de diferent color que el vestit, perquè fossin identificats, i tenien prohibit d'entrar a l'església durant la quaresma.

En definitiva, aquest manual o guia inquisitorial té l'objectiu de definir què és un heretge i establir les categories dels seus seguidors i protectors, i les penitències i el mode de reconciliació per a cada categoria. Aquesta guia va tenir una gran difusió a l'època i se'n conserven diverses còpies manuscrites que procedeixen de la regió occitana, com per exemple la del fons Doat de la Bibliothèque Nationale de France, que procedia dels registres de la Inquisició de Carcassona,⁹⁹ o bé la còpia del final del segle XIII de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, amb l'incipit

95. Par. 12: «Heretici perseverantes in errore relinquuntur curiae saecularis iudicio».

96. Par. 12: «Perfecti vel haeretici, si converti voluerint, et dogmatizantes, absolute habitata et abiuratione facta, perpetuo carcere intrudantur». Par. 6: «Pateat omnibus quod per ea que in inquisitione inventa, probata et acta sunt liquido constat nobis quod talis deprehensus fuit in heresim et postmodum reversus ad Ecclesie veritatem, agentes misericorditer cum eodem, ipsum ad perpetuum carcerem condemnamus secundum canonica instituta».

97. Par. 6: «Pateat omnibus quod per ea que in inquisitione inventa, probata et acta sunt liquido nobis constat quod talis est deprehensus in heresim per Ecclesiam condemnatum, ipsum tanquam hereticum condemnatum».

98. Par. 12. Aquest és el cas de la penitència per als creients dels heretges. A continuació, Ramon de Penyafort enumera la penitència per als que són relapses en la fautoria, per als que no són relapses però són factors i vehementíssims (*vehementissime*) suspectes, per als factors vehements suspectes, i per als factors i suspectes. Aquesta part, que integra les fórmules de les penitències per a ser llegides, està invertida en les diferents versions: mentre que en la versió transcrita de José Rius resta al final, en la versió de Juan Tejada està inclosa abans del paràgraf 6, que inclou les abjuracions de les diferents categories.

99. Per la còpia del fons Doat sabem que el manuscrit va estar als arxius de Carcassona (Bibliothèque Nationale de Paris, fons Doat, vol. 36, f. 226v-241v).

Doctrina de modo procedendi contra hereticos.¹⁰⁰ Aquesta darrera còpia no integra la *consultatio* de l'arquebisbe Pere d'Albalat, cosa que posa en relleu que el text del directori va gaudir d'una certa autonomia com a manual. A més, la guia va ser reproduïda en algunes obres impreses, com per exemple en l'edició de Francisco Peña del *Directorium inquisitorum* de Nicolau Eimeric del 1578,¹⁰¹ la recopilació de concilis de Joseph Sáenz Aguirre de l'any 1694 (i les successives reedicions),¹⁰² també en la de Giovanni Domenico Mansi de la segona meitat del segle XVIII¹⁰³ o bé, ja en el segle XIX, en la de Juan Tejada Ramiro.¹⁰⁴ Això demostra l'interès que aquest document ha tingut en l'àmbit inquisitorial al llarg de la història.

La guia també va ser mencionada per Nicolau Eimeric en el seu *Directorium inquisitorum*, del 1376, que va integrar, a més, la triple divisió dels sospitosos.¹⁰⁵ Eimeric dedica un capítol als sospitosos d'heretgia.¹⁰⁶ Per a l'inquisidor gironí hi ha tres tipus de sospita: la lleu, la forta o vehement, i la greu o violenta. Eimeric estipula que hi ha sospita lleu (sospitosos lleus) quan la sospita es pot dissipar lleument, com per exemple quan els sospitosos es reuneixen en secret o tenen una conducta diferent de la de tothom, com fan els heretges. La sospita forta (sospitosos vehements) es produeix quan aquesta no es dissipa sense una defensa forta i neix per indicis, arguments o conjectures sòlides, com per exemple en el cas dels qui oculten heretges. La sospita greu o violenta neix de conjectures greument convincents sobre els que rendeixen culte als heretges, els reverencien o els demanen el consol o la comunió i participen en els rituals herètics. Cadascuna d'aquestes categories té una forma de procedir que Eimeric descriu. Els sospitosos lleus i els vehements no es consideren heretges, tot i que han d'abjurar i sofreixen penes

100. Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat. Lat. 3978, fol. 82rb-87va; Antoine DONDAINE, «Le manuel de l'inquisiteur», p. 106-107.

101. Francisco PEÑA, *Directorium inquisitorum R.P.F. Nicolai Eymerici*, Roma, In Aedibus Popvli Romani, 1578, p. 169-173. La transcripció d'aquesta edició marca una clara distinció entre la primera part, que integra la definició de cada categoria, i la segona part, amb l'exposició dels dubtes (*Dubitatío*) i el mode de procedir amb les sentències. Les edicions de Roma del 1587 i de Venècia del 1595 integren el text en les p. 220-222 i afegeixen a continuació els comentaris de Francisco Peña, en les p. 223-230. Francisco Peña transcriu la còpia de la Biblioteca Vaticana (223B) «in vetustissimo illo Codice membranaceo bibliotheca Vaticana».

102. Josephi SÁENZ DE AGUIRRE, *Collectio maxima conciliorum omnium Hispaniae, et novi orbis epistolarumque decretalium celebriorum*, vol. 3, Roma, Typis Jo. Jacobi Komarek Bohemi Propè SS. Vicentium & Anastasium in Trivio, 1694, par. 74-100.

103. Giovanni Domenico MANSI, *Sacrorum conciliorum*, vol. 23, col. 553-560.

104. Juan TEJADA Y RAMIRO, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y de América*, vol. 3, Madrid, Imprenta de Pedro Montero, 1861, p. 351-357.

105. Sobre aquesta qüestió, vegeu Andrea ERRERA, «Il Directorium inquisitoriale», p. 188-191.

106. Francisco PEÑA, *Directorium inquisitorum*, p. 376-378, Venècia, Apud Marcum Antonium Zalterium, 1595, *quaestio* XLV, «De suspectis de haeresi».

canòniques. En aquest cas, si deixen transcórrer un any sota l'excomunió, llavors són considerats heretges, una fórmula que segueix la legislació tractada per Ramon de Penyafort. En canvi, els sospitosos violents són considerats heretges. Nicolau Eimeric estipula deu casos de sospita forta o vehement. De tots deu casos, el que ens interessa destacar és el desè, que està en relació amb el dret privat, més que no pas el comú, i està extret, com ell mateix afirma, del concili del 1242. Eimeric estipula que el qui diu o fa alguna cosa contra la fe una sola vegada es considera un sospitós lleu d'heretgia; el qui diu o fa alguna cosa contra la fe dues o tres vegades es considera un sospitós vehement, i si ho fa més de tres vegades, llavors hi ha sospita forta o molt vehement («vehementissima»).

Molt poc després de l'elaboració del directori de Ramon de Penyafort, els inquisidors que actuaven a Narbona van elaborar una nova guia per a procedir en la regió. L'any 1248 el papa Innocenci IV ordenà a l'arquebisbe de Narbona i als freres predicadors que eren inquisidors de la seva jurisdicció que transmetessin una còpia del reglament que utilitzaven en matèria d'inquisició a Ramon de Penyafort i al prior dels dominics de la Corona d'Aragó.¹⁰⁸ Aquest manual, conegut com el *Processus*, va ser elaborat molt poc després de la guia de Ramon de Penyafort i el seu contingut difereix d'aquesta en diversos aspectes, fet que mostra que cada regió utilitzava la seva pròpia normativa.¹⁰⁹ La decisió del Papa venia precedida de les inquisicions que es duïen a terme en territoris occità, que estava sota domini del rei Jaume I. El rei s'havia queixat al papa Innocenci IV d'aquests pro-

107. FRANCISCO PEÑA, *Directorium inquisitorum*, p. 380-382, *quaestio* LVI, «De casibus vehementis suspicionis haereseos in iure expressis». El desè cas es troba a la p. 381: «Decimus casus habetur non directe in iure communi sed privato. Nam in consultationibus domini Archiepiscopi Tarraconen. et suffraganeorum, eius in concilio generali, cui et in quibus interfuit frater Raymundus de Pegnyaforte, ad Inquisitores Aragoniae haereticae pravitatis, talis fuit casus approbatus; quod qui dicit, vel facit aliquid contra fidem et hoc semel, suspectus sit leviter de haeresi: qui autem bis vel ter, suspectus sit de haeresi vehementer: qui autem pluries et frequenter, suspectus sit de haeresi vehementissime. Isti decem casus patent ex iuribus allegatis».

108. Elie BERGER, *Les Registres d'Innocent IV*, vol. 2, París, E. Thorin, 1887, p. 9, doc. 4157; José RIUS, *Diplomatario*, p. 90, doc. 72; Augusto QUINTANA, *La documentación pontificia de Inocencio IV (1243-1254)*, vol. 2, Roma, Instituto Español de Historia Eclesiástica, 1987, p. 516, doc. 554; Ferran VALLS I TABERNER, *Diplomatari de Sant Ramon de Penyafort*, Saragossa, 1991, p. 28, doc. 9; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 436, doc. 10.

109. Document editat a Adolphe TARDIF, «Document pour l'histoire du "Processus per Inquisitionem" et de l'"Inquisitio heretice pravitatis"», *Nouvelle Revue Historique de Droit Français et Étranger*, núm. 7 (1883), p. 669-678. Vegeu també Antoine DONDAINE, «Le manuel de l'inquisiteur», p. 97-101; Yves DOSSAT, «Le plus ancien manuel de l'inquisition meridionale: le *Processus inquisitionis* (1248-1249)», *Bulletin Philologique et Historique (jusqu'à 1715) du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. Années 1948, 1949 et 1950* (París, Presses Universitaires de France) (1952), p. 33-38.

cessos i demanava que els dominics de Narbona no cridessin, per a interrogar-los en processos inquisitorials, els vassalls del rei que es trobaven en territori del seu domini. Per aquesta raó, el 19 de març de 1248 el papa Innocenci prohibia als inquisidors del comtat de Tolosa que citessin els vassalls del rei d'Aragó.¹¹⁰ Per a insistir en aquesta qüestió, el Papa va escriure, el 20 de octubre de 1248, a Ramon de Penyafort i al prior provincial de l'orde dels Predicadors de la Corona d'Aragó per a ordenar-los que, d'acord amb el rei Jaume, procuressin designar amb la seva autoritat inquisidors de l'herètica pravitat a germans del seu orde procedents de la Corona d'Aragó que fossin idonis per a dur a terme aquest ofici contra els heretges i els seus fautors, encobridors i defensors en els territoris de la província de Narbona que estaven sota domini del rei Jaume.¹¹¹

En matèria inquisitorial, la carta d'octubre de 1248 era molt important, ja que el Papa atorgava el privilegi de l'elecció dels inquisidors de la província de Narbona, que estava en territori del rei Jaume, al provincial de l'orde i a Ramon de Penyafort. Poc després, l'1 d'abril de 1254, Innocenci IV havia comunicat a l'arquebisbe de Tarragona i a Guillem, arquebisbe de Narbona, que a petició del rei Jaume encomanava als frares predicadors la tasca de la inquisició i els ordenava que ajudessin a aquells destinats amb la dita finalitat.¹¹² A partir de llavors els dominics van començar a rebre privilegis i indulgències per a actuar en matèria inquisitorial. Segons el cronista Francisco Diago, d'aquest procediment van sortir nomenats Pere de la Cadireta, com el primer inquisidor general de la Corona d'Aragó, i el seu company Pere Tenes.¹¹³ El mateix Francisco Diago especifica que els dos inquisidors van ser nomenats per Ramon de Penyafort.¹¹⁴ Aquesta idea va ser reproduïda per altres cronistes, com Vicente Blasco.¹¹⁵ En canvi, autors com Josep de Sarabia presenten l'elecció dels inquisidors com una decisió conjunta del

110. Sobre aquesta qüestió, vegeu Yves DOSSAT, *Les crises de l'Inquisition toulousaine au XIIIe siècle (1233-1273)*, Bordeus, Imprimerie Bière, 1959, p. 152 i seg.

111. Francisco DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón*, f. 10r-10a; Thomas RIPOLL, *Bullarium*, vol. 1, p. 184, doc. 203; Élie BERGER, *Les Registres d'Innocent IV*, vol. 2, p. 9, doc. 4156; José RIUS, *Diplomatario*, p. 89-90, doc. 71; Augusto QUINTANA, *Inocencio IV*, vol. 2, p. 515-516, doc. 553; Ferran VALLS i TABERNER, *Diplomatari de Sant Ramon de Penyafort*, p. 26-27, doc. 8; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 435, doc. 9.

112. Thomas RIPOLL, *Bullarium*, vol. 1, p. 245, doc. 328; Augusto QUINTANA, *La documentación pontificia de Inocencio IV*, p. 834-835, doc. 950.

113. Francisco DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón*, f. 11r.

114. Francisco DIAGO, *Historia de la provincia de Aragón*, f. 10r i 11r-11a.

115. Vincencio BLASCO DE LANUZA, *Historias eclesiasticas y seculares de Aragon: en que se continuan los Annales de Çurita, y tiempos de Carlos V*, vol. 1, Saragossa, Iuan de Lanaia y Quartanet, 1622, p. 557-558.

prior de Barcelona i de Ramon de Penyafort.¹¹⁶ Tot i que el privilegi del 1248 facultava Ramon de Penyafort i el prior per a l'elecció dels inquisidors d'aquest territori, el cert és que a la pràctica no ha perdurat documentació que permeti valorar el paper de Ramon de Penyafort en aquestes decisions. No obstant això, aquest privilegi ha propiciat que historiogràficament les cròniques d'època moderna hagin estipulat que era Ramon de Penyafort qui escollia els inquisidors, fins al punt que en algunes cròniques, com la d'Antoni Vicenç Domènec, Ramon de Penyafort consta com el primer inquisidor del regne d'Aragó.¹¹⁷

5. LA INQUISICIÓ DEL 1255 I EL PROBLEMA DE LES COMPETÈNCIES INQUISITORIALS

Ramon de Penyafort va aportar nous consells en matèria d'heretgia al voltant del 1255. Cap al 1250 es va dur a terme una inquisició al Pirineu català que va tenir bons resultats per als inquisidors, ja que van conèixer l'abast de la presència de l'heretgia càtara en algunes regions de Catalunya. Aquesta inquisició es va dur a terme en un moment en què els problemes interns de l'Església d'Urgell van deixar la seu vacant durant uns anys. A partir del 1251, el bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur, es va veure involucrat en un procés de disputes internes del capítol que va culminar amb la seva deposició l'any 1254. Com a conseqüència d'aquest fet, la seu va estar vacant durant els anys següents, fins que l'11 d'agost de 1257 el Papa designà Abril Peláez nou bisbe d'Urgell.¹¹⁸ Entre els anys 1255 i 1256 el problema de l'heretgia va estar present en territoris de la diòcesi d'Urgell. La deposició del bisbe comportava un problema de competències sobre la legalitat de les actuacions dels inquisidors Pere Tenes i F. de Villarrubea. L'arquebisbe de Tarragona, Benet Rocabertí, va plantejar a Ramon de Penyafort el dubte sobre la legalitat de l'actuació inquisitorial amb la seu vacant. Sobre aquest assumpte s'han conservat quatre cartes que reflecteixen el problema de l'heretgia.

La primera és la carta escrita per l'arquebisbe de Tarragona, Benet Rocabertí, a Ramon de Penyafort i al prior del convent dels Predicadors de Barcelona el desembre del 1255 en relació amb l'actuació inquisitorial de Berga.¹¹⁹ Benet Roca-

116. Aquest és el cas de Joseph de SARABIA Y LEZANA, *Anales de la sagrada religion de Santo Domingo*, vol. 2, Madrid, Juan Garcia Infanzon, 1709, p. 329-330.

117. Així ho especifica Antoni Vicenç DOMÈNEC, *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Barcelona, Empreña de Gabriel Graells, 1602, p. 37-38.

118. Sobre aquest procés, vegeu Peter LINEHAN, «La carrera del obispo Abril de Urgel: la iglesia española en el siglo XIII», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 8 (1972-1973), p. 143-197.

119. Carta de l'arquebisbe de Tarragona, Benet Rocabertí, a Ramon de Penyafort i a Pere de

bertí els notifica que amb el seu capítol han deliberat el dia de Sant Nicolau que el mateix arquebisbe es desplaçaria a Berga per a la qüestió de la inquisició duta a terme per Pere Tenes. En aquest sentit, la deposició de Ponç representava un problema, ja que era el bisbe qui havia encarregat als inquisidors que iniciessin la investigació i, ara que el bisbe estava suspès de l'administració temporal i espiritual del bisbat d'Urgell, no podien rebre res dels béns del bisbat. Sembla que l'arquebisbe de Tarragona havia deixat apartat l'assumpte com a conseqüència de les cartes que havia rebut sobre la suspensió de Ponç i dubtava de la legitimitat de continuar el procés. Per aquest motiu, l'arquebisbe pregunta a Ramon de Penyafort si la seva actuació entra en la legalitat del dret canònic, ja que, per a ell, només l'inquisidor Pere Tenes, que té jurisdicció encomanada pel bisbe i confirmada per ell, pot actuar.

En la resposta del prior del convent, Pere, i Ramon de Penyafort a Benet Rocabertí, aquests li certifiquen que fa dies que coneixen a través de moltes persones de confiança que el bisbe Ponç d'Urgell ha estat depositat pel mateix Papa el primer dissabte d'octubre.¹²⁰ També tenen coneixement que abans de la sentència de deposició hi havia una sentència de suspensió. Els dos dominics aconsellen que el mateix arquebisbe, el capítol o ambdós junts, poden procedir per a dictar sentència com a jutge ordinari, i per a executar-ho pot anar-hi l'inquisidor Pere Tenes, el qual pot emetre la seva opinió, però no la sentència, reservada a l'arquebisbe. En l'escrit també mostren la seva sorpresa davant l'avanç de l'heretgia i insisteixen a l'arquebisbe que procedeixi amb el capítol de l'Església d'Urgell per a resoldre aquest problema.

Després d'escriure la resposta a l'arquebisbe, el prior Pere i Ramon de Penyafort van escriure als inquisidors Pere Tenes i F. de Villarrubea sobre la qüestió de la inquisició contra els heretges de Berga.¹²¹ Els dos dominics insistien que els inquisidors no podien abandonar aquest assumpte tan important. Durant aquests dies,

Sant Pons, prior del convent dels Predicadors de Barcelona. Vegeu Sebastià AGUSTÍ PRATS, *Papeles manuscritos e impresos, la mayor parte, al convento de Santa Catalina, virgen martir O.P., de Barcelona*, Barcelona, Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 241, f. 325-327; Jaime VILLANUEVA i Joaquín LORENZO (ed.), *Viage literario*, p. 232-233; José RIUS, *Diplomatario*, doc. 90, p. 118-119; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 436-437, doc. 11.

120. Resposta del prior del convent, Pere, i Ramon de Penyafort a la carta anterior de Benet Rocabertí. Vegeu Sebastià AGUSTÍ PRATS, *Papeles manuscritos e impresos*, f. 327-329; Jaime VILLANUEVA i Joaquín LORENZO (ed.), *Viage literario*, p. 233-234; José RIUS, *Diplomatario*, p. 119-120, doc. 91; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 437-438, doc. 12.

121. Carta del prior del convent de Barcelona, Pere, i Ramon de Penyafort als inquisidors Pere de Tenes i F. de Villarrubea en relació amb la inquisició contra els heretges de Berga. Vegeu Jaime VILLANUEVA i Joaquín LORENZO (ed.), *Viage literario*, p. 234-235; José RIUS, *Diplomatario*, p. 120-121, doc. 92; Cebrià BARAUT, «Els inicis de la inquisició», p. 438, doc. 13.

Ramon estava malalt i no podia dedicar-se a una resposta extensa, i per aquesta raó els remetia a la carta que havia enviat a l'arquebisbe per tal que procedissin amb ell. Si els inquisidors havien de desplaçar-se a Berga amb l'arquebisbe o sense ell era una qüestió que Ramon de Penyafort no podia contestar. Confiava, això sí, que la decisió que prendrien seria la més encertada i els aconsellava que dediquessin esforços perquè els heretges no s'evadissin i no perillés el *negotium fidei*.

En una quarta carta sobre aquest assumpte dirigida novament a l'arquebisbe, el prior Pere i Ramon de Penyafort exposen algunes consideracions sobre el mode d'actuar.¹²² Els dominics insten l'arquebisbe a prosseguir com a metropolità l'enquesta sobre els heretges de Berga iniciada per Pere Tenes i F. de Villarrubea a pesar de la seu vacant. Ramon de Penyafort informa que els cànons eclesiàstics legislen que en determinats casos el metropolità pot exercir la seva jurisdicció corregint i reformant els súbdits dels seus sufraganis. La situació de la diòcesi d'Urgell era un d'aquests casos, a saber, la negligència d'un sufragani de netejar la seva diòcesi del mal de l'heretgia. Per a ell, proven aquesta negligència dos testimonis: la fama pública i l'evidència del fet, suficientment conegut, que el bisbe d'Urgell, sense donar audàcia a les seves paraules, no va predicar suficientment ni amb l'exemple ni amb la paraula. Així, doncs, aconsella a l'arquebisbe que procedeixi, segons el seu dret ordinari, a corregir, reformar, dictar sentència i tot el que sigui oportú. I si a pesar de tot algú li recrimina que no és negligent que un arquebisbe entri a la diòcesi, sempre pot procedir d'acord amb l'opinió que la seva entrada és vàlida perquè en determinats casos, i aquest n'és un, l'arquebisbe és el jutge ordinari de tota la província. En aquest cas, Ramon de Penyafort torna a actuar com un conseller i facilita directrius basades en el dret canònic sobre el mode de procedir contra els heretges en una situació que, tant per a l'arquebisbe com per als inquisidors, és nova.

6. CONCLUSIONS

Tal com hem vist, Ramon de Penyafort aborda la qüestió de l'heretgia diverses vegades. El jurista dedica un capítol de la *Summa de paenitentia* a aquesta qüestió i defineix què és un heretge i les sancions per a l'heretgia basant-se en la

122. Quarta i última de les cartes sobre aquest assumpte, escrita molt probablement després de les tres anteriors per Ramon de Penyafort i el prior de Barcelona a l'arquebisbe de Tarragona. Vegeu Jaime VILLANUEVA i Joaquín LORENZO (ed.), *Viage literario*, p. 235-236; José RIUS, *Diplomatario*, p. 121-122, doc. 93; Cebrià BARAUT, «Presència i repressió del catarisme al bisbat d'Urgell (segles XII-XIII)», *Urgellia*, núm. 12 (1994), p. 513-514, doc 10.

Summa de Bernardo di Pavia i la legislació de les decretals. En la *Summa de poenitentia* Ramon de Penyafort recopila la majoria d'elements que formen part de la legislació vigent en matèria d'heretgia, com per exemple els càstigs, la responsabilitat dels clergues i dels laics en la persecució de l'heretgia, la qüestió de l'expropiació, etcètera. També hi ha elements nous, com per exemple els tres tipus de delictes en què el fill queda exclòs de l'herència quan el pare és condemnat com a heretge. Aquesta formulació està relacionada amb una actitud que Ramon de Penyafort tenia envers la legislació d'algunes decretals, com la *Vergentis*. En aquest cas, Ramon de Penyafort ho adequa estrictament al dret i suavitzava les penes i els càstigs per als que no són considerats pròpiament heretges.

Els anys 1235, 1238, 1242 i 1255, Ramon de Penyafort va respondre a consultes sobre el mode de procedir en la reconciliació dels heretges i les penitències que calia imposar. La carta del 1235 té la seva importància, ja que és el primer apropament pràctic a aquesta qüestió amb elements que molt probablement generaven dubtes i interrogants, com la manera de procedir amb els acusats, les sentències, etcètera. De fet, totes les respostes aporten solucions a qüestions sobre el procediment contra els heretges, la gran majoria no presents en la legislació canònica vigent. Així, doncs, Ramon de Penyafort contribueix a definir el marc jurídic per a tractar l'heretge a mesura que van sorgint els dubtes, en un moment en què tot just s'està definint el procediment inquisitorial i en què els bisbes tenen la màxima potestat per a emetre les sentències. Tanmateix, la resposta més extensa i més transcendent és la del directori o la guia inquisitorial de l'any 1242, en què estableix una divisió en categories dels sospitosos i dels que donen suport als heretges com mai abans s'havia fet, una obra que s'acosta molt més als manuals dels inquisidors que no pas a un tractat d'un canonista, però sense perdre mai de vista el dret.

En definitiva, l'obra de Ramon de Penyafort en relació amb l'heretgia és, sense cap mena de dubte, una aportació molt important per a definir les lleis sobre com s'han de tractar l'heretge i els seus seguidors. Justament aquest col·lectiu era una de les categories que més problemes donava als bisbes i inquisidors, atès el gran nombre de variants que hi havia i la falta de praxi respecte a aquesta qüestió. L'originalitat de Ramon de Penyafort és que va establir les normes a mesura que sorgien les qüestions i va estipular les respostes des de l'àmbit del dret canònic. La seva formació jurídica està gairebé sempre en el rerefons de la seva aportació i, a diferència dels inquisidors d'aquesta època, la majoria caracteritzats per un gran zel i un cert fanatisme més que per la misericòrdia, Ramon de Penyafort s'emmarca en el rigor de la disciplina eclesiàstica i no deixa mai de manifestar la seva preferència per l'equitat del dret, tot i que amb la seva aportació va contribuir fonamentalment a definir el procediment inquisitorial durant la primera meitat del segle XIII.